

188266

HAVA

Törettel

uton

CSZK

N. M.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TÖRETLEN UTON

REGÉNY

IRTA

HAVAS ISTVÁN

BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA
Andrássy-út 10.

Ára 2 korona.

CHINESE

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF

CHINA

PEKING

OSZK

UNIVERSITY OF CHINA

LIBRARY

OF THE

UNIVERSITY OF

CHINA

PEKING

OSZK

UNIVERSITY OF CHINA

TÖRETLEN UTON

REGÉNY

IRTA

HAVAS ISTVÁN

Országos Széchényi Könyvtár

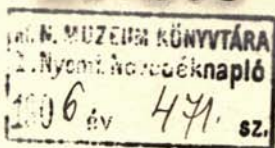
BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA
Andrássy-út 10.

30 2/4

Minden jogot föntartunk

188266

Az olvasónak.

E könyvnek az egyszerűség a legnagyobb ékessége. Lelkével rokon a lelkem: azért állok az író mellé, fogom meg kezét s vezetem eléd, nyájas olvasó. Havas István neve — mint szokták mondani — nem ismeretlen. A költő-tanító sok szép költeménye, sok kedves története talált már utat nagyok és kicsinyek szívéhez, az én ajánlásomra ő nem szorul. Az én szavamnak valóképpen ez az értelme: talán lesznek sokan az én olvasóim közt, akik szívesen veszik, ha ez írással bizonyítom, hogy a lelkünk rokon: egy uton járunk, az egyszerűség egyenes útján; nem engedjük elcsábíttatni magunkat útvesztőkbe; nem kapkodunk a hirtelen feltűnő s hirtelen le-tűnő irodalmi divatok után; többet nem akarunk mutatni, mint amennyit érünk s boldogít, ha a magyar közönség ezt megérzi, s megérezvén, minden zaj és lárma nélkül ezt méltányolja is.

Havas István könyve egy falusi tanító élete. A tanító maga mondja el élete történetét az író tollán s lelkén keresztül. Mi lehet egyszerűbb,

cicomátlanabb, megindítóan csendesebb, mint egy falusi tanító élete? Egy falusi tanítóé, aki nem békétlenkedik az ő szegénysége miatt; aki a falusi bölcs nyugalomával hajtja föl a keserű cseppekkel telt poharat; aki munkájának, minden munka közt a legszebbnek s legnehezebbnek bő jutalmát találja, ha nem terméketlen, nem háladatlan talajba hintette a magot, és . . . van egy kicsi méhese, egy kis gyümölcsöse, ahol hallgathatja a szorgalmas méhek zümmögését, nyesegeti, ápolgatja a maga ültette fákat.

Hányan meg fogjátok kívánni, olvasván Havas István könyvét, a kevés igényű ember csöndes, megelégedett életét s hánynak kél szívében irigység, hogy ennek az egyszerű életnek részese nem lehet! Egy bizonyos: mind fogjátok dicsérni e könyvnek íróját, hogy egy-két órára elvezetett titeket a falusi tanító méhese elé, s míg kint a csöndet fölveri a vásári zaj, ti bent csak a méhek altató zümmögését halljátok.

Az én lelkemnek nagy gyönyörűséget szerzett Havas István könyve. Mint az istentiszteletről jövő mondja annak, ki nem hallotta a szent beszédet, én is mondom nektek, igaz szívvvel mondom: részetek legyen benne.

Budapest, 1905. november havában.

Benedek Elek.

I.

K...ny, 1884 jun. 14.

Gyönyörű délelőtt van ma. A nap lángoló sugarakat lövel a földre s a juniusi fák szagos, kövér lombjai mohón szívják magukba az égi meleget. Itt ülök egymagamban az öreg almafa alatt. Árnyékos, csendes sátorát nem adnám oda a világ legszebb palotájáért. Nagyobb úr vagyok én itt, mint a király az ő gazdag, fényes várában. Pipám bodor füstje illan az illatos levegőben, míg hallgatom az én hűséges, dolgos katonáim énekét: kis méheim zümmögését. Hallgatom, hallgatom, és szívom magamba én is az égi meleget, a virágok illatát. Egy hete elmúlt már, hogy kezdődött a vakációm. Nagy úr vagyok én most! Ilyen boldog tán a király sem lehet. Így el nem fáradhat, így meg nem pihenhet!

Nagy úr, de nem ízlik egészen a pipázásom. Nem azért, mintha nem volna ínyemre a három-

krajcáros kapadohány; hiszen ezt szívom, amióta a finánc rátette a kezét a becsületes dohánylevélre, hanem magam se tudom az okát: miért! Nem jó jel, ha a dohányos embernek nem ízlik a füst.

Ma reggel, amint fölkeltem, szédült a fejem. Valami szokatlan gyengeséget éreztem a tagjaimban. A reggelimet is, a köménymagos levest, inkább szokásból ettem meg, mint szükségből. S nem tudom: miért, hogyan, elmélkedni kezdtem elmúlt időmről, elröppent éveimről, s úgy találtam, hogy oly gyorsan multak el, mint egy álom. Soha ilyen rövidnek nem találtam még tovatűnt életemet. Egy gondolat kapott meg: vajjon nem abban a pillanatban öregsziünk-e meg igazán, mikor azt érezzük először, hogy milyen keveset éltünk. Ki az a láthatatlan, aki erre figyelmeztet bennünket! Nem az a bizonyos kaszás, aki szól: „A kalász már megérett, gyere! Gyere fiam, öreg tanító!”

Hát öreg vagyok-e! Ötvennégy esztendő. Hisz ez még nem olyan nagy idő. Nem nagy, de ha tekintjük a vetőmag minéműségét, a talajt, amelyben nőtt a kalász; az időjárást, amely megérlelte, és a többi, bizony úgy találjuk, hogy a kalász sem egyformán érik. Ki hamarább, ki később.

Egy méhecske bukott el előttem a friss fűben. Keservesen küzködött, nem bírt szárnyra kapni ismét. Odamentem, egy gallyat nyújtottam neki, hogy fölsegítsem. Vékony kis lábai csak úgy duzzadtak a sárga, nehéz virágportól, amelyet magára szedett. Még egyszer lebukott, és csak harmadszorra tudott tovább szállani. Ez a kis méh a munkában kopik el, a dologtól szakad meg. Egy kurta nyár az élete. Kiért dolgozik, kinek?...

Kis fiaim játszó szava hallatszik hozzám. Négyen vannak, a legnagyobb tíz éves, a legkisebb alig: kettő. Öreg fának késő fiatal hajtásai, mit hagynék nektek örököül, ha az a kaszás még ma elszólitana! Szegény tanító vagyok, anyátok nyolcvannégy forint nyugdíjat kapna évenként és ugyanannyit nevelési pótlékul ti is. Bizony kevés a megéléshez, sok a meghaláshoz. És nem hagyhatok többet, pedig nem töltöttem el életemet hiábavaló munkában. Segítettem gazdaggá, bölcsesé, okossá tenni az embereket, miközben én szegény maradtam.

Ha felnövekedvén: valaha nehéz, küzdelmes napjaitok lesznek, édes fiaim, és már nem állok mellettetek vigasztaló, buzdító szóval: vegyétek elő ezt az írásomat, amelyet a mai napon kezdek írni — a ti számotokra. Életem leírása leszen

benne úgy, ahogy történt. Nem hiúságból írom le; mivel hívságoskodnám! Kit érdekelné a nagyvilágban egy szegény tanító sorsa, bátor tanulság nélkül az sincsen! Írom csak nektek egyedül, ti lássátok: *miért* harcoltam, *hogyan* küzdöttem. Becsületes és — szerénységgel nélkül legyen mondva, hasznos polgára voltam a hazának. Emberül éltem. Ha tévedtem, okuljatok belőle; ha nemes voltam, kövessetek! Ne féljetelek tőle, ha ti is szegények maradtok! Itt fogunk találkozni, édes fiaim, itt fogjuk megérteni egymást, a szegénység széles mesgyéjén: én a csendes halott a k . . . -i temetőben és ti, küzdő katonák, véremnek, becsületemnek élő folytatói. S ha ekközben megértitek, mért hagytam csak százhatvannégy forint évi jövedelmet nektek anyáttal együtt, nem fogtok neheztelő gondolattal emlékezni rólam. És ha megszokjátok a gondot, harcot, nehéz sorsot, megutálván a hazugok és hitványak gazdagságát, még büszkéek is lesztek az én emlékezetemre!

Mert a világ, a társadalmi rend föntartó pillérei nem az önző, kincsekben dúslakodó ridegek, nem a zajtsapó teliszájúak, hanem a rajongó, eszméket plántáló koldusok. Lelkük lényéből milliók élnek, s őket a világ nem veszi észre. Meteorként én nem futottam meg utamat,

de egy kis mécses voltam. Töretlen, elhagyatott
utakon világító kis fény, aki sugarat vetettem
néhány lélekbe.

Nyugodtan porladok majd ott lenn, ha kö-
zületek egy is ilyen mécses lesz, egy kis pillér.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

II.

Kezdem elülről. Születtem az Úrnak 1830. évében, egy felvidéki megye kis városkájában, melynek határában hírneves héviz-fürdő van. Atyám az E. grófok birtokán ispánkodott. Engem csak három esztendeig nevelt, aztán meghalt. Nem emlékszem reá, egyetlen vonása, egyetlen mosolya sem maradt emlékezetemben. Sokszor gondoltam reá s próbáltam képzeletemben megalkotni alakját. Egy szelid arcu, csendesén ballagó, középtermetű alak, aki állandóan bottal jár, amelyet a jobbkezeiben tart; balkezeiben pipáját hordja. A hozzáfordulóhoz jó szívvvel van, a nyomorgót utolsó garasával is segíti . . Hogy miért gondolom épp ilyennek: nem tudom. De azt tudom, hogy másnak soha sem képzeltem. Ideálom lett lassan-lassan, és nem tudom, hogy az élők közül legjobban: nem én hasonlítok-e hozzá.

Vagyont nem gyűjtött, s alig hagyott ránk valamit: anyámra, nővéremre, aki tíz évvel öregebb volt nálam és reám, aki három esztendőse voltam. Az uraság kegydíjat adott s ebből kellett élnünk.

Anyámra jól emlékszem. Középtermetű, erős, szívós asszony volt. A haja őszült, az arcán volt egy-két vonás, amely kicsit szenvedő kifejezést adott neki. Sohase láttam azonban, hogy beteg lett volna; mindig dolgozott, korán kelt és későn feküdt. A pihenése abból állt, hogy délutánonként leült és varrt. Ilyenkor szívesen vette, ha körüle voltam, mesélt és tanított sok szép dologra. Nővérem, akit Terkának neveztek, és aki kevésszavú, de szorgalmas leány volt, versenyt varrt, foltozott, vagy horgolt vele. Anyám, úgy vettem észre, engem jobban szeretett nővéremnél. Többször csókolt meg, több gondját viselte az én ruhámnak, mint a Terkáénak.

Új ruha! Néhányra még ma is emlékszem. Milyen örömet, mennyi boldogságot szerzett nekem mindenik! Amelyik már kopottabb volt, azt hétköznapi viseltem, az újabbat, szebbet pedig vasárnap vagy ünnepnap. Ilyenkor aztán templomba mentem anyámmal és nővéremmel együtt. A hosszú nagy miséket untam, s azzal szórakoztam, hogy a papot figyeltem, hányszor fordul

meg, hányszor csengetnek. Vagy valakit kiválasztottam magamnak a hívők közül s azt néztem. Majd pedig az ének hangjai kötötték le figyelmemet, természetesen, csak rövid ideig. De az idő, ha nehezen is, elmult, és én boldogan mentem ki anyám oldalán a templomból.

Anyámnak irántam való szeretete mindjobban nőtt s azon arányban fogyott Terkával szemben. Szelíd szóval sokszor korholta, hogy keveset ad magára, hogy szórakozott. S például rám hivatkozott, aki nem tűröm el, hogy a kis csizmám poros vagy sáros, a ruhám foltos legyen. Nővérem ezért lassankint hidegülni kezdett irántam s szeretete fokozatosan haraggá változott. Később éreztem csak, hogy milyen kárát vallottam én ennek az elhidegülésnek, amit én a legkevesébbé sem okoztam. Hisz Terkát eleinte nagyon szerettem; ragaszkodtam hozzá s tiszteltem benne azt, hogy nálam sokkal okosabb. De amikor később közeledésemet ridegen elutasította, haragos szemmel tekintett rám: egy kedves, ártatlan világ dőlt le közöttünk.

Terka! Amint leírom ide a nevét, megelevenedik előttem karcsu alakja, éjfekete szeme, komoly tekintete. Látom kedvelt sötétkék ruhájában, a fehér köténnyel, amely mindig rajta volt. Rendesen a szoba egyik sarkában vonult meg az

ablak mellett és dolgozott. Az arca azonban komoly volt, s nem sokat törődött velem.

Anyámmal sem, aki pedig nem jó néven vette ezt a viselkedését.

— Terka, sohse szólsz hozzánk, — mondotta neki szemrehányóan — Úgy ülsz ott, mintha beszélni sem tudnál!

— Miről beszéljek, anyám, — felelt közönyös hangon Terka, — hisz nem történt semmi, amiről beszélhetnénk.

Anyám szomorúan sóhajtott s elhallgatott. Terka is azt tette. Én anyámhoz mentem, meg-simogattam a kezét és megcsókoltam. Éreztem, hogy vaamije nagyon fáj. Ő keblére szorította a fejemet és így szólt:

— Te szeretsz engem, Józsi!

Ó, ha lett volna akkor annyi eszem, hogy anyám helyett Terkához megyek, és megsimogatva fehér kezét, megcsókolom az ő arcát! Közelebb hoztam volna a szívemhez egy kérlelő meleg szóval. De én ösztönömnek engedve, sóhajtozó anyámhoz mentem, ami által még messzebb es-tam amannak a szívétől. A kicsi keskeny árók-ból, amelyet a lassan, titkon növekvő ridegség á-sott közöttünk, idővel áthidalhatatlan vízmosá-sos szakadék lett.

III.

Terka egy januári délelőttön az anyám elé járult, kezét csókolt neki, s piruló arccal így szólt hozzá:

— Édesanyám, kérem, ma délután el fog jönni hozzám a Kallós Gyuri, s meg fogja kérni a kezemet. Fogadja szívesen, én szeretem, elmegyek hozzá feleségül.

Kallós Gyurit épp az előtte való napon nevezte ki az uraság ispánnak. Régen volt már az uradalomnál s igen derék embernek bizonyult az idő alatt. Anyámat nemcsak meghatotta, hanem meg is lepte a Terka nyilatkozata. Egy darabig gondolatokba merülve nézett maga elé. Aztán keblére ölelte Terkát és sokszor megcsókolta. Én, aki addig csak kíváncsian hallgattam a néném szavát, kissé elérzékenyültem a jelenet láttára.

— Édes lányom, — felelt anyám gyengéd hangon, — én eddig igazán nem tudtam, hogy Gyurival ti már ennyire vagytok. Mégis tudhattad volna velem, hisz én téged is nagyon sze-

retlek. S lásd, Gyurit eddig alig hívtam meg a házunkhoz. De ha már így esett, én nem akarok boldogságodnak útjában állni, odaadlak, Terka! Derék embernek leszel a felesége. Az Isten áldjon meg! És szeresd szegény anyádat is!...

Gyuri délután csakugyan beköszöntött a portánkra. Fessen öltözött ki, szép magyar csizmája fénylett, mint a tükör. Sarkantyú is pengett rajta... Hogy irigylettem! Egyenesen az anyámhoz tartott, aki egyedül várta a szomszéd szobában. Nem tudom, mit mondott, de nem nagyon sokáig beszélt vele. Néhány perc múlva anyám behívta Terkát, aki ragyogott a boldogságtól, bár kissé belesápadt a nagy eseménybe. Utána valamivel engem is behívtak, pedig azt hittem, hogy rólam meg is feledkeznek. Gyuri megszorította a kezemet és megcsókolt. Kissé elfogódottan álltunk mind a négyen, de a pillanat ünnepélyességét erősen éreztem. Illata még egyszer, (de nagyobb mértékben), akkor érintette a lelkemet, amikor a Gyuriéhoz hasonló sorba jutottam magam is.

Terka ettől az ünnepies naptól fogva megváltozott. Vig, mosolygó leány lett belőle. Sokszor dalolt, nevetett, pajkos kedvében engem is megkergetett a hóban. Én örültem, mert gyermeki szívem szeretetet sejtett mindebből. Anyám is ör-

vendő szemmel nézte jókedvünket. Ez a tiszta, meleg napfény azonban alig tartott tovább másfél hónapi időnél. A farsang végével Terkából és Gyuriból egy pár lett.

Úgy emlékszem az esküvőjükre, mintha csak nemrég történt volna, holott negyvennégy esztendeje, hogy elmúlt. Terka hosszú fehér ruhában állt az oltár előtt, balra a vőlegényvétől. Egyforma magasak voltak mind a ketten. (Terka magas növésű leány volt.) A vőlegény feketébe volt öltözve, egyszerű, testhez illő atillában, s a haja, az akkori divat szerint, erősen ki volt sütve. Ismerősök és rokonok álltak körül félkörben az oltárt. Egyszerre csak megszólalt az orgona. Lágy zengésű, szelid hangja betöltötte a templom homályos boltíveit és belopódzott a szívekbe is. Legalább az enyémbé be, mert még most is hallok olykor ezeket a csodás, ismeretlen világról zengő bűbajos hangokat. Vagy csak képzelődés, és összetévesztés ez már? A múlt benyomásai idővel összezavarodnak az emlékezetben?

Az öreg pap, aki atyámnak iskolatársa volt, nagyon szép beszédet mondhatott, mert mindnyájan könnyeztünk. De arra mégsem emlékszem, mit mondott. Én anyámhoz simultam és súgva kértem, hogy ne sírjon. Fel is száradtak a könnyei nagylassan; aztán már vig lett, egészen

addig, amíg a búcsúzkodásra nem került a sor. Mert Gyurit egy távolabbi pusztára tették ki ispánnak, s az új pár az esküvői ebéd után egyenesen oda ment.

Nagyon boldogok voltak; a lovaik, mintha sejtették volna örömüket, csak úgy repültek velök. Kicsi házunk egyszerre csendesebb és üresebb is lett. Terka, a szóztalan kis Terka, aki olyan csendesen és visszavonultan üldögélt a szoba sarkában, mégis annyira hiányzott nekünk. Vajjon mi szintén hiányoztunk-e neki? Nem merném mondani, hogy igen, mivel későbbi életével nem bizonyította be.

A fészekből kiröppent az egyik madár, ott maradt még a másik. Anyám lassan megvigasztalódott velem s most már: tán még jobban szeretett. Egy hét múlva meglátogattuk Terkát. Kicsi házuk, a vén ispánlak, csak úgy ragyogott a tisztaságtól és a boldogságuktól. De Terka, úgy látszik, szeretetének egészével csak az urán csüngött. Mintha a mi jövetelünknek nem örült volna annyira, mint ahogy azt anyám várta. Anyám egy szót sem szólt a sejtelmes bánatáról, de láttam az arcán a borúnak egy átfutó árnyát.

Úgy váltunk el tőlük, hogy most már ők látogatnak el hozzánk.

Csak két hónap múlva jöttek el.

IV.

Egy este, a vacsora ideje után, anyám a fejét fogva, így szólt hozzám:

— Eredj fiam, és egy vastag törülközőt márts be a vízbe. Szédülök, bekötjük vele a fejemet.

Annyira szédült, hogy maga már nem tudta ezt megtenni. Megijedtem, de a kérését azonnal teljesítettem. A hideg borogatástól kissé jobban lett, lefeküdt és én az ágya mellé ülve, lestem minden lélekzetvételét. Erős, vérmes asszony volt az anyám, ösztönszerűen rossz jelnek tartottam azt a szédülést. Azt mondtam neki, hogy elhívom az orvost. Nem messze lakott a házunktól egy öreg kirurgus.

— Ne menj, Józsi, — mondta megnyugtatóan, — már jobban vagyok! Azt hiszem, valamivel elrontottam a gyomromat; attól van ám ez a szédülés. Már tegnap is így voltam, mikor az

iskolában voltál. Holnap ezerjófűvet főzök és megiszom. Nem lesz semmi bajom.

Ezerjófű, óh miért nem ihatott az én szegény anyám gyógyító cseppjeidből még egyszer! Hogy még szólhatott volna hozzám, hogy még elbúcsúzhatott volna tőlem! Reggelre halott volt, nem kellett már neki semmi. Agyát megütötte a szél. Nem akartam elhinni, hogy igaz; próbáltam kelteni, de mozdulatlan maradt. Lerogytam az ágya mellé és hosszú ideig eszméletlen kívül voltam. Lassan magamhoz térve, hangosan szóltam a magányos szobában:

— Mi lesz most velem!

Tizenhárom éves voltam, el tudtam már gondolni keserves sorsomat, amely rám várt. Terkát kivéve, nem volt senkim, akihez bizalmasan fordulhattam volna. És Terka! Ő oly hideg volt már ekkor hozzánk, mint egy idegen.

Nem írom le, hogyan temettük el anyámat és mennyit szenvedtem. Ma, negyven esztendő múltán is, még átrezeg egy fájó zengés a lelkeimen. Az öreg almafa lombsátora, amely alatt írom az emlékezés e sorait, mintha suttogni kezdene egy sötét, szívszaggató gyászdalt. Aludj el, kedves nyári szél, nem való a te könnyű szárnyadra ez a nehéz, szomorú dallam!

Akkor már a latin iskola második osztá-

lyába jártam. Nem voltam rossz tanuló, szelid magaviseletemért pedig szerettek a tanárain. Csak ketten voltak mindössze, akik tanítottak; akkor még nem volt divatos a középiskolákban a mai szakrendszer. A tanárok nemcsak a latin grammatikát tanították, hanem latinul is beszéltek velünk s nekünk felelnünk kellett. Így bizony többre is vittük a deák nyelvben (ez volt a latin neve akkor), mint ma.

Gyönyörűséget találtam a tudományok elsajátításában. Minden tanóra újabb örömet jelentett számomra. A jó öreg osztályvezetőnk, főtisztelendő Zala Benedek oktató úr, kedves egyszerűséggel vezetett be minket a tudományok bűbájos világába. Tőle tanultam én metódusomnak egy nagyrésztét, emlékezvén mindig reá, hogyan magyarázta nekünk ezt vagy am azt. Mint bánt el hasonló esetben a rendetlenkedővel. Bizony mondom, mindannyiszor sikerült nevelői eljárásom, valahányszor az ő szellemében tudtam cselekedni. Anyám halála után Terkához mentem; kicsi házukban, mely most már üresen állt, nem tudtam volna mit tenni. Terkát is lesujtotta a gyász, de úgy vettem észre, hogy a napok számának a fogytával láthatóan kisebbedett. Elhagyotttnak éreztem magamat az ő házukban; Terkának egy szava sem volt, amelylyel vigasztalt

volna. Úgy vártam, hogy egyszer így szól hozzám:

— Ne szomorkodj, Józsi, a jó Isten el nem hagy! Ha elvesztettük is gondozó jó anyánkat, szeressük mi egymást, most már igazán és egészen. Én nem hagylak el, segítek, míg elvégzed az iskoláidat, amennyire tőlem telik.

Tán kezet csókoltam volna neki örömben. De nem nyílt rá alkalmam, mert nem így szólt, hanem körülbelül egy heti ott tartózkodásom után eképpen:

— Látod, Józsi, te már tizenhárom éves elmúltál, eleget tanultál; jó lesz, ha most valami pályát választasz magadnak. Itt van, ni, az uradalmi kovács, igen okosnak találnám, ha ahhoz mennél inasnak. Jó ember, a kovácsmesterség is jó, még gazdag ember is lehetsz. Ha akarod, megmondom neki!

Bizonyosan észrevette arcomon a megdöbbenést, amit ezek a rideg szavak a lelkemben keltek. Próbálta hát enyhíteni, de őszintesége hiányában már nem hatott rám.

— Nincs ám nekünk itt annyi jövedelmünk, hogy tovább taníttathatnánk téged. Oszd az uram neked csak sógorod, akit nem köt a vérrokonság hozzád. Nem tehetem, Józsi, én nem adhatok neked semmit.

Nem engedtem, hogy tovább beszéljen. Fölkeltem, kezet nyújtottam neki és csak ennyit válaszoltam:

— Köszönöm, Terka, a jó tanácsaidat, majd gondolkozom a sorsom felett és értesítlek, hogy mire határoztam el magamat. Most hazamegyek.

Haza! De hol volt nekem hazám!...

Akkor éreztem életemben először, hogy férfi lettem. Határoztam magamban. Elmegyek, és életemnek előttem álló jövőjét magam fogom csinálni, Terkának a segítségével nélkül. Elbúcsúztam tőlük és viesszamentem anyám elhagyatott kiesi házába. Az úton megeredtek könnyeim, de feltöröltem őket. Most már férfi vagyok, nem szabad sírnom.

Az iskolára gondoltam és a jó öreg tanáromra. Elmegyek hozzá és megmondom neki, hogy milyen szomorúság ért. Úgy tettem.

Amint ott előtte álltam és híven elbeszéltem neki mindent, ami történt velem szegény anyám halála óta, láttam a szemein, hogy a lelkembe lát velük. Nem is mertem volna eltitkolni előtte semmit. Mikor már elpanaszoltam szívem baját egészen, megsimogatta a fejemet és szólt:

— Gyenge vagy te, fiam, a kovácsmester-

ségre. Oda erősebb legény kell . . . Igazán szeretsz tanulni? — kérdé.

— Nagyon, főtisztelendő oktató úr. Akármit megteszek, csak tanulhassak!

— Akarsz-e pap lenni?

— Akarok.

— Jól van, fiam, légy az Isten szolgája! A lelked szelid, a szíved tiszta, az elméd világos, a jó Isten rendelése is az, hogy pap légy. Nézd, van nekem itt egy kis szobám, azt neked fogom adni, tanulj ott! Ruhát is adok, van itt szabó, ki néhány garasért csinál az öreg reverendámból neked való nadrágot meg kabátot. Enni pedig ehetsz abból, amit én eszem . . . Megelégszel-e ennyivel? — végezte szavát félig komolyan, félig tréfásan.

Megelégszem-e! Óh, hogy is lehetett ezt tőlem kérdezni. Hisz én ilyen sokat nem is kértem tőle. Megcsókoltam a puha kövér kezét végtelen boldogságomban.

Anyám sírjára mentem el aznap és ott adtam hálát az Istennek a gondviseléseért.

Terkának egy levelet írtam. Tudtára adtam neki, hogy sorsom jobbra fordult, Isten meghallgatta forró imádságomat és tanulhatok tovább is. Mert álmom, vágyam, célom, mindenem nekem a tanulás. Kiesi házunkat pedig oltalmába aján-

lottam neki, hisz nekem most már nem kell. Vigyázzon rá, hogy el ne pusztuljon.

Egy hónap mulva kaptam tőle választ. Rövidesen értesített, hogy bérbeadta, mert nem fizethet érte adót minden haszon nélkül. Végül sok jót kívánt nekem. Szép volt tőle ennyi is.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V.

Közel négy esztendőt töltöttem az öreg pap házábanál. Sokat tanultam ez idő alatt; szívem megnyílt minden szép számára, mint a rózsa a melegítő sugárnak. Atyámul tiszteltem az öreg embert s boldog voltam, ha valami szívességet tehettem neki. Csibukjába én vágtam a dohányt, reverendáját és cipőjét én tisztítottam ki mindennap. Ha beteg volt, ágyához ültem és gyógyítottam az orvos rendelése szerint. Ragaszkodásomért ő is szeretett és így nem éreztem magamat oly árvának.

Az ötödik esztendőben különös, előttem fejlethetetlen dolog történt. Nekem épp ebben az esztendőben kellett volna kispapnak öltöznöm. Életem tizennyolcadik évében voltam, meg is erősödtem már, ha nem is valami nagyon. Az osztályba érve, a fiúkat már mind együtt talál-
tam. Valami csodás szél lebbentette meg a szí-

vünket már napok óta, nem ízlett többé a tanulás. A grammatikát száraznak, a poétikát nagyon is tüzesnek találtuk. Egyik-másikunk ujságot hozott és olvasta: mi történt a csatatéren, hogy futott meg Jellasich, hogyan szervezkednek a nemzetőrök.

Egy fiu, a hevesebbek közül, felugrott a padra és azt indítványozta, hogy menjünk el mi is nemzetőröknek. Petőfi örökszép versével végzte tüzes beszédét:

Sehonnai bitang ember,
Ki most ha kell, halni nem mer;
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete!

Fiatál szívünk lángja magasan lobogott, utána zúgtuk valamennyien, hogy rabok tovább nem leszünk. Pedig mi még addig nem igen éreztük azt a rabságot, amely ellen egy egész nemzet esküdött akkor. De éreztük, hogy valami ritka, szent, magasztos időknek vagyunk a tanúi és hogy tennünk kell valamit.

Javában éljeneztünk, zúgtunk, egyszerre nyílt az ajtó és csöndesen belépett rajta a mi jó öreg tanárunk, Zala oktató úr. Szokása szerint előbb végignézett rajtunk az asztala mellől, míg elcsittultunk, s aztán leült.

Az osztályban egyszerre csend lett, az imént

hullámozó lelkesedés egy pillanatra visszafojtotta a szavát, mindannyian valamire vártunk. Valami szokatlan ritka dologra, amilyen még sohasem történt velünk. Öreg oktatónk gondolatokba merülve nézte piros orcánkat. Az elébb szavalótársunk fölállt és szólni akart. Intett neki, hogy maradjon ülve.

— Tudom, mit akarsz mondani, fiam. Hallottam, miről beszéltél az imént, — szólt szeliden. Akkor még nem magázták a fiúkat a tanárok, mint ma. Mintha közelebb is lettünk volna egymás szívéhez.

Föllélekzettünk valamennyien és a mi nemes öreg tanárunk ünnepi csendben elkezdte beszédjét, amelyet sohasem fogok elfelejteni.

— Szent hajlék az iskola, amelyben Isten és hazaszeretetre oktatjuk a zsenge ifjúságot. Immár hatodik esztendeje, hogy a szívetekbe plántálom ennek a kettős szeretetnek a magvát. Úgy nőttetek fel, hogy észre sem vettem az időnek tovasuhanását, pedig már erősen szárnyal fehér fejem fölött. Hiszem azonban, hogy nem hiába mult el és hogy az a mag, amelyet vetettem, kezd már bokorra sarjadzani. Az Isten, aki próbára teszi sokszor az ő gyermekeit, látni akarja most a magyar nemzet hűségét, bátorságát és igaz szeretetét. Látni akarja, hogy amit ő

legbecsesebbül adott az embernek, meg tudja-e most védeni: a szabadságát! A haza veszélyben van, mondá csak a mult hónapok egyikén Kossuth és sajnos, úgy van. A hazának, édes fiaim, önvédelméről kell mostanság gondoskodnia. Non timemus, nec terremus! Akinek ép keze, lába, ha ifju, ha öreg, menjen a csatába! Én ma utoljára jöttem közéték. Hallgassanak el a múzsa, cseng a kard, dörög az ágyu, fel a magyar szabadságért! Oldalomon kard leszen, kezemben a Jézus keresztje. Majd ha megmentettük a hazát, utána, ha úgy akarja az Isten, viszontlátjuk egymást. Isten veletek, fiaim!

Harmincan voltunk, de abban a pillanatban, mint egy ember ugrottunk fel és esküre tartott ujjakkal kiáltottuk:

— Mi is megyünk, drága oktató úr! Vigyen el, vigyen el! Hazánkat és szabadságunkat nem hagyjuk mi sem.

Mily boldogan ragyogot fel a főtisztelendő Zala oktató úr szeme, a mi határozatunk hallatára!

— Ezt akartam, fiúk. Nem mondtam: jertek, de ti mondtátok: megyünk! Hát megyünk!

Aznap hosszú időre becsukták a szürke öreg iskola kapuját. Elnémult az iskola szelid hangja, dörgött már az ágyu, sivitott a golyó.

Windischgraetz hadai már elindultak Bécsből, hogy Magyarországot meghódoltassák a felséges ausztriai császár hűségére. Ami azt jelentette, hogy a Ferdinánd király által szentesített törvények érvénytelenek, országunk megszűnt mint önálló állam, s be vagyunk olvasztva Ausztria tartományai közé. Aki még most is tétlenül tudta ezt nézni, abban nem csörgedezett piros magyar vér, hanem valami szintelen limonádé.

Az 1849-ik év január 2. napján indultunk el. A harmincből huszonöten csaptunk fel honvédeknek. De a többi osztályból is, (a kisebbekből, mert a miénk volt a legfelsőbb osztály) szintén jöttek vagy tizen, így a számunk harmincötre szaporodott fel. Közibünk állt még két tanár is, fiatal papok, és mentünk.

Hová?

Talán abban az időben még nem is értettük át igazán, hogy milyen magasztos ügyet meggyünk megvédeni, ha kell, az életünk árán is! Csak a szívünk, a belénk oltott szent láng ragadt tova, előre és egy szent életü öreg ember példája. A kis városban mindenki lelkesedéssel beszélt:

— Már mennek a diákok is!

Sohase tudnám elfelejteni azt a napot, amelyen katonás sorban végig masíroztunk a városon. A szívünk dobogott a büszkeségtől, má-

morban úsztunk, mintha részek lettünk volna. Örömünk határtalan volt és a szemünkben mindannyiunknak ott ragyogott az erős elhatározás.

A templom előtt sorakoztunk, miután meghallgattuk a misét, amelyet Zalka a nagytemplomban mondott. Köröttünk állt a város apraja, nagyja. Az asszonyok meghatottan tekintettek reánk, a gyerekek újongtak örömiükben, s az öregek szótlanul és elgondolkozva nézték, hogy mi mit teszünk.

Csikorgó hideg volt, hó takarta az utcákat, de sütött a nap, mintha ránk ragyogott volna. Egy nemzeti lobogó, egy vígan felhangzó trombita, ez volt minden, amit magunkkal vittünk. Kard csak az öreg Zala oldalán volt, a kezében, amint már előre mondta, egy kis feszület. Olyan szokatlannak tűnt föl így előttünk, de olyan szentnek.

Aggódó anyák elfojtott sóhaja tört fel, amint elindultunk. Kendők lobogtak utánunk, amint távoztunk a város nagysokaságu főutcaján. Mindenkiért aggódtak ottan, értem senki. Terkától az előbbi napon búcsúztam el. Azt mondta, hogy vigyázzak magamra, mert igen hideg tél van most. De az a tél nem volt olyan hideg, mint az ő szíve!

Alig voltunk egy órányira a várostól, észre-

vettük, hogy valaki törtet utánunk. Csakhamar megismertük; az egyik osztálytársunk volt, akit a szülei viaszatartottak. Szokol Andrisnak hívták, jól emlékszem még a nevére, meg az arcára is, amelyen a szláv típus minden ismertető jele megvolt. Szülei, amint jól sejtettük, abból a hitvány népségből valának, amely a Hurbán zászlai alá csoportosult. De a fiuk már ivott a magyarság csodás lelkiforrásából: a Zala mélységes szavain át. Nem tudott otthon maradni, megszökött, utánunk jött, megtagadta szüleit is a magyar szabadságért. Szívünkhöz öleltük és az elég volt neki, hogy arca kigyuljon az örömtől.

Útközben értesültünk, hogy a felső dunai sereg Görgey vezérlete alatt átkelt a Dunán és Vác felé tart. Oda irányítottuk az utunkat most már mi is.

Amerre csak mentünk, gyönyörködve és lelkesedve néztek bennünket az emberek. Elláttak szállással, ennivalóval, jó borral, ami a hideg időben nem is volt utolsó dolog. Pedig utunk egy nagy része a felvidéki tótság földjén vitt. De ezek a Rákóczi Ferenc tótjai voltak, akiknek méla kék szeme lángolni kezdett látásunkra. Megértették az idők lehelletjét, csoportosan jöttek a nyomunkban: *honvédek*-nek. Már akkor széltében kezdték használni ezt az elnevezést.

VI.

Évek hosszú sora választ el engem attól az időtől, amidőn tizennyolc éves voltam és ezeket az eseményeket végigéltem. Az alnafa sátorlombja alatt gondolatokba mélyedve ülök. Egy-egy csapongó lepke libben a szemem előtt tovább, míg elhallgatom az öreg dongónak az egyhangu zúgását. Álomnak, mesének tűnik fel már előttem az a nagy kor, amely hősokeket teremtett magának az egyszerű kicsiny emberekből is. Az emlékezés szemüvegén nézve csak most látom, milyen csodálatos egy idő volt az. Bíboros alkonat képe, szokatlan fényben ragyogó táj; a felhők fantasztikus aranyfoszlányai sejtelmes világot fődnek el a szem elől. Véres orcával ragyog a nap, s a föld, a látóhatár, az erdők kéksége, mind beléolvad e ragyogásba. A részletek elmaradnak, régen volt már...

Vácra érve, bevártuk Görgey seregét. Az-

alatt az ottani nemzetőrségben gyakorlódtunk a hadi fogásokban és ismeretekben. Kaptunk ruhát és fegyvert. Eleinte szokatlanul állt kezemben a puska, de Isten tudja, harmadnap már úgy lőttem célba, mint a pinty. Kardomat is megszoktam s türelmetlenül vártam az időt, hogy halljam az első ágyúlövést.

Egyszerre megérkeztek a honvédsereg előőrsei. Kíváncsian vettük körül őket, s tőlük tudtuk meg, hogy Pest már Windischgraetz hatalmában van, s nyugatról és északról jönnek a császári seregek. Windischgraetz gőgösen csak annyit felelt a bicskei táborban nála járó magyar küldöttségnek, hogy föltétlen meghódolást követel. Ez volt a híres „unbedingte Unterwerfung“. Föltétlen meghódolás! Kossuth és az országgyűlés erre feleletül áttette székhelyét Debrecenbe, ahol tovább is folytatta működését és intézte a minden oldalról megtámadott szegény haza sorsát. Görgey, aki utasítást kapott, hogy észak felé vonulva, megvédje a Tisza völgyét, első állomását Vácott tartotta. A város nagy tisztelettel fogadta az akkor még népszerű Görgeyt. Ragyogó szőrű pejlován ülve érkezett a városba, tisztjeitől körülvéve, de olyan nyugodtan, hogy bámulatomban bíztam én elfelejtettem megéljenezni. Az ünnepeltetés nem hozta zavarba, szinte hidegen fo-

gadta s látszott az arcán, hogy most mással van elfoglalva.

Zala oktatónk délután elébe vitt minket s néhány szép szóval bemutatott neki. Görgey türelmesen hallgata a beszédet, pedig tömérdek gondja volt, s csak annyit mondott:

— Ilyen tanárookra van most szüksége a hazának!

Melegen szorította meg az öreg Zala kezét, mi tisztelegtünk; s ő most hozzánk fordult e szavakkal:

— A katona hős legyen, becsületbeli kötelessége az engedelmesség! Mi a magyar nemzet becsületéért harcolunk! A viszontlátásra, fiúk!

Ez katonai beszéd volt, de nekünk imponált. Görgeyt sohasem láttam másnak, mint ekkor, amikor először találkoztunk vele. Diadalban épp úgy, mint szerencsétlenségben mindig megőrizte hidegvérét és nyugodtságát.

Január hetedike táján indult el a felső dunai sereg a bányavárosok felé; utunk a Garam völgyén vezetett. A sereg egy része, a balszárnyat alkotó hadosztály *Piller János* parancsnoksága alatt a Nyitra völgye felé vette útját; a jobbszárnyat *Aulich* vezette Verebély felé, a centrumot *Kmety György Léva* felé és a hátvédet a vezérkari csoporttal együtt a hős *Guyon Rikárd*

szintén Lévának irányítva. Ebben voltunk beosztva mi is.

Lévát 24-én hagytuk el s a Garam völgyén északnak tartva, Szentbenedeken és Zsarnócán át a Hodrusi völgyhöz értünk. Guyon itt Selmecebánya felé vette útját és a Varta-hegyen foglalt állást, a nyomában kullogó Csórics osztrák tábornok seregével szemben. Mi Görgey vezérlete alatt Szentkeresztre húzódtunk. Itt értesültünk Götz osztrák hadvezér tervéről, aki Hurbán és Sassay csapatait magához szedve, Csóricssal majd meg Simunich hadaival egyesülni óhajt.

Guyon kénytelen volt Selmecebányára visszahúzódní; seregének egy része azonban a hámor-hodrusi völgyben Csórics különítményével tüzes csatába bocsájtkozott. Amint ez Görgeynek tudomására jutott, egy zászlóalj gyalogságból, huszárságból és több ágyuból álló csapattal délre, Zsarnóca felé sietett s az előbb említett völgyben utolérte a császári sereget.

Itt láttam az első csatát. Nem volt sok időm az elmélkedésre, azonnal hadállást foglaltunk a keskeny völgyben, s még jóformán el sem helyezkedtünk, irtóztató tüzet bocsátottak ránk a Csórics ágyúi. A hámor-i völgyben zúgva visszhangzott a rettenetes dörgés, amelyre feleletül megszólaltak a mi hat és tizenkét fontosaink is.

A tűzbe elsőkül vitéz huszárjaink mentek. Fia-
tal legények, csupa újone, de annyi kedvvel ro-
hantak a tűzbe, mintha ott nem is a halál várt
volna reájuk. Halálmegvető bátorságuk rend-
kívül jó hatást tett ránk. Mondhatom, a jó pél-
dának talán soha és sehol sincs olyan erős köz-
vetlen hatása, mint a csatában. Egy bátor katona
hősiessége százat meg százat visz magával. A
gyalogság egy védett helyről kezdte célba venni
az ellenség jobbszárnyát és a centrumot.

Az első lövésnél még remegett a kezem, a
másodiknál már alig, a harmadiknál oly nyu-
godtan céloztam, mintha verebekre lövöldöznék.
Az ellenség csakhamar ránk fordította figyelmét,
gyilkos golyózáport bocsájtva felénk viszonzásul.
Különös muzsika a golyó sivitása, valami síró,
de mégis szívtelen, rideg zene . . . Idővel úgy
megszoktam, hogy már föl sem tűnt. A strázsá-
mesterünk, egy nagybajuszu, marcona alak,
egyszerre csak a magaslaton terem és kémlelő-
dik. Látom, hogy olykor-olykor a fejét el-el-
kapja. Vajjon miért? Az ellenség észrevette és
egész golyózáport zúdított rá, s úgylátszik, fejé-
hez igen közel süvöltöttek a kis szörnyetegek.
A balkezevel integet nekünk és irányt mutat.
Majd hirtelen elkapja a kezét és eltűnik. Egy
golyó a tenyerébe szaladt. Hamar visszavonult

és saját maga vágta ki egy bicskával. A vérző sebet bekötve, ott termett ismét közöttünk. A marcona alak még nagyobb lett előttem. Tán éppen rá tekintettem, amint egyszerre fültépő robajjal egy ágyúgolyó hull le mellettem és fölrobban. Két ember azonnal holtan terült el, hárman pedig megsebesülve tántorogtak. Csak később tudtam meg, hogy az egyik halott Lackó Miska osztálytársunk. Csodálatos, a halottak látára nem rémület, hanem inkább vad bosszu szállta meg a szívemet. Szinte megfeledkezve az emberi érzésről, föl tudtam volna koncolni mindenkit, aki a másik oldalon volt. Ölni, ölni: ez a háború!

Görgey lovon ülve intézte a csata sorsát. Nyugodt fejjel jár-kelel a csatasorok nyomában, s míg a vezérlő-tisztek közül is nem egy kapkodja a fejét a süvöltő golyók elől, ő alig mozdítja az övét. Úgy látjuk, hogy a huszáraink hátrálni kezdenek; kivált az egyik, aki olyan örülden vágat visszafelé, hogy megbotránkozva, gunyolódva kiáltanak rá mindenfelől. Görgey feléje nyargal, megfogja lova kantárát, de a gyáva fiú inkább leveti magát a földre, előre menni többé nem akar. Ritka eset volt az ilyen. Görgey látván a többiek hátrálását is, oda rohan, élükre áll, de már késő, a túlnyomó ellenség elől a gyakorlatlan

ujoncok mégis csak hátrálnak. Hiába, még csak tanulták akkor a mesterségüket. Nem lett volna azonban baj ez a hátrálás, ha valami hitvány áruló át nem vezeti az ellenség egy nagy részét egy titkos hegyi úton, éppen az oldalunkba, sőt majdnem a hátunkba. Ki voltunk téve a teljes megsemmisülés veszélyének. De még mindig elég jó időben tudtunk visszavonulni. A völgy bejárata előtt fölvevük volna még a csatát, de az ellenség nem mert üldözni; a völgybe meg mi nem mehettünk, miután a kedvező hadállások már mind az osztrákok kezében voltak. Így lassan visszavonulást kezdtünk, eldöntetlenül hagyva a csatát. Az ellenségben azonban elég nagy kárt tettünk. Ágyuink nagy része s egynéhány halottunk nekünk is ott maradt.

A csata után Görgey haditörvényszéket tartatott, amely az előbb említett gyáva huszárt halálra ítélte. Az ítéletet azonnal végre is hajtották rajta. Pár lábnyi mély vermet ástak a fagyos földben, a szegény huszárt a verem szélére állították s három honvéd rásütötte a fegyvert. A golyók találtak, — egy pillanat — s a gyáva vitéz élete ki volt oltva.

Az előbb már elzsibbadt szívem ismét érzékenyen fölajdult. Kegyetlennek találtam az ítéletet, s eszembe jutott Széchenyi mondása, hogy

oly kevesen vagyunk, hogy az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni.

Komor szótlanóságban masiroztunk vissza Szentkeresztre. A vénebb katonák magyarázták nekiünk, fiataloknak, hogy ez katonaszokás, s a gyávát, aki megrontja a többit is, ki kell vetni magunk közül. Szentkeresztre érve, megtudtuk, hogy Besztercebányára — ahová jutni akartunk — a rendes országúton nem mehetünk már, mert azt Götz serege elzárta. Utunkat tehát megváltoztatva, Körmöcbányára mentünk, Aulich hadosztálya után.

Az indulás előtt Görgey beszédet intézett hozzánk. Megdiesérte bátorságunkat s megbélyegezte a gyáva huszárt, akit a haditörvényszék méltán ítelt el. Jól hangzó rövid mondatokban megmagyarázta, milyen nagy és szent kötelesség vár reánk. Elvárja tőlünk, hogy méltók legyünk magyar- és katonabecsületünkre. Akaratlanul eljénre nyílt a szánk. Pedig még mindig a kegyetlen ítélet hatása alatt állottunk.

Körmöcre érve, meglehetősen el voltunk zárva. Besztercebányára csak két kemény hegyi út vezetett: Bartoskán át a hermaneci hegyszeroson, vagy a szkalkai hágón át. Mivel a hermaneci szoros környékét Götz őrzáratai elzárták, Görgey azokat elverette onnan, az ellenség így

egész Alsó-Stubnyáig visszavetett s a bartoska-hermaneci út most már szabad lett.

Görgey azonban még sem ezen az úton kelt át, hanem a másikon, a szkalkai hegyhágón. Van ugyanis Kőrmöc- és Besztercebánya között egy 1281 méter magas hegy, s azon vezet egy régi elhagyatott út.

Nyáridőben még csak hagyján, át lehet kelni rajta, de télen, amikor hóval van borítva, nem embernek való ott mászkálni. A helyzet azonban azt parancsolta, hogy ezt az utat válaszsuk. Görgey és Aulich felszólították a vidék bányásznépét és más odavaló munkásokat, hogy jöjjenek segítségünkre és támogassák az utászok nehéz munkáját, akik elindultak a veszélyes út egyengetésére. Itt tünt ki igazán, hogy mennyire áthatotta a szabadság eszméje a magyar föld minden lakóját. Száz meg száz ember jött, akik mindnyájan ingyen, a legnagyobb örömmel láttak a keserves munkához. A hegyháton van egy alagút is, mintegy 30 méter hosszú, beomlott földalatti út, azt is helyre kellett hozni. Mindez elég rövid idő alatt megtörtént.

Zala tanárunk, akivel már hosszabb idő óta nem beszéltem, (a hámosi ütközetben nem volt velünk) az elindulásunk estéjén, január 24-én, jön hozzám és így szól:

— Tudod-e, miről nevezetes már ez az út?

— Nem én, főtisztelendő oktató úr!

— Ezen az úton kelt át egykor Rákóczi Ferenc is hadaival. Kurucok útjának nevezi a nép még most is. Adná a jó Isten, hogy a mi csatánknak nagyobb haszna legyen, mint az ő szent háborújának! . . . Megbántad-e már, hogy jöttél?

— Nem én, bár csak már mehetnénk a tűzbe, már megszerettem a csatát!

— Az Isten áldja meg a fegyvereinket!

Hamar esteledett, nem volt várni való időnk, seregünk elindult. „A koromsötét éjszakában üvöltött a fergeteg és kegyetlenül csapkodta arcunkba a havat. A térdig érő hóban csak iszonyu fáradtsággal tudtunk kilépni. Szigoru parancs érkezett, hogy a legnagyobb csendben és rendben haladjunk. Különben a beszéd ugyanis nehezünkre esett volna abban a zimankós, rettentő hófergetegben.

De azért amint egy-egy szekér, egy-egy ember lefordult: itt is, ott is felhangzott egy-egy kemény szó, káromkodás vagy élc. A huszár mogorva tekintettel ült a lován, vagy húzta kantárszíjon fölfelé; rá sem hederítve a mellette haladó gyalogosokra, akiknek a külsejét valóságos jégkéreg vonta már be. Valamelyik ezek közül ingerkedni próbál, oda kiáltja a szótlan huszárnak:

„Éhen a magyar!“ (Éljen a magyar helyett). Bizonyos, hogy máskor keményen visszavágott volna a huszár, de most legfeljebb kedvtelen dörögő káromlásra nyílik a szája. Az ágyúkhöz és társzekerekhez csapatonként rendelték az embereket, ötven-hatvan férfi beléjük kapaszkodva, vonszolta fölfelé. Az ágyúkat három részben szét kellett szedni, s vállon vinni. Külön-külön a csöveket, a kereket, a talyigákat. Több ágyú és szerkocsi lovastul együtt a mélységbe zuhant. Éjfél felé a távolban végre őrtüzeket pillantottunk meg. Meggyorsítottuk lépteinket, abban a hiszemben, hogy a célhoz közeledünk már. Pedig még csak a hegytetőre értünk, az alagúthoz. Az őrtüzekhez ültünk melegedni, de nem volt semmiféle melegítő hatásuk a roppant hidegben. A hadtestben alig tudta valaki, hogy Görgey egész nap az alagútnál tartózkodott. Ott állt az alagút bejáratánál; ügyelt, intézkedett, hogy a menetelés ne akadjon meg egy percre sem.

Két huszár kantárszáron vezetve, helyenkint szinte vonszolva lovát, törekszik fölfelé. Egyik a rettenetes utat, a másik a pogány időt szidja, mert sehogy sem tud rágyújtani. Görgey szóttalanul hozzájuk lép. Kiveszi egyik kezéből a kantárszíjat, s vezeti a lovat, hogy így pipájára gyújthasson a huszár. Az csakhamar elégedetten

eregeti a füstöt és zsebre dugván a kezét, vezeteti a lovát a szíves ismeretlennel. De nyomban jön egy utászcsapat, amely felismeri a fővezért és tisztelegve köszönti. Amint a huszár megtudja, hogy ki az, aki az ő lovát oly engedelmesen vezeti, majd kővé mered ijedtében s bocsánatot kér.

Görgey biztosítja, hogy amit tett, szívesen tette, csak aztán a huszárban is legyen meg a kellő hazafiság, hogy a változhatatlant csüggedetlen szívvel viselje. Az alagúton túl meredek az út, a menetelés tehát még fárasztóbb, még veszedelmesebb. A gyalogosok fegyvereiket mászórúd gyanánt használják. Egyesek pedig kimerülve a fáradságtól, egyszerűen leülnek s úgy csúsznak lefelé. Hanem annál veszedelmesebb volt a lovak és szekerek haladása! Egész fatörzseket kötöttek a kerekéhez, hogy az ereszkedést lassítsák. Dőlt is sok ember, sok állat, összetört sok érdemes holmi. Amit nem tudtak elvinni, egyszerűen félredobták, vagy lelökték a lejtőn.

Eképpen ezer meg ezer nehézséggel küzdve, csak lassan haladhatott az elláthatatlan hosszú hadoszlop és szekérsor, mely távolról szemlélve, ezer tagu tüzes óriás kigyóhoz hasonlított.

Mikor már mindenki átment az alagúton, utolsónak átsétált maga Görgey, aki mindent személyesen dirigált. Arcán nyugodtság sugárzott s megszorította Aulich kezét, mondván:

— Ezt a hadi utat se lehetett volna más katonákkal megtenni, csak az ön elszánt honvédekével!

Mikor ez köztudomásu lett közöttünk, boldogok és büszkék voltunk rá valamennyien.

Január 26-án Besztercebányán találkoztunk a Guyon hadosztályával, aki Selmecről húzódott ide, sejtván, hogy találkozni fogunk. Itt olvadt közénk a Beniczky Lajos gerilyás csapata is, amely eddig Hurbán csapatain aratott fényes diadalt. Így indultunk aztán Branyiszkó felé, ahol hősi győzelemben volt részünk.

VII.

Most veszem észre, mennyire belemerülnék a szabadság harcának széles rajzolásába. Ha így haladnék tovább, kötetekre való munkát kellene írnom arról a pár hónapról, ameddig a világ legkülönb katonájának, a honvédnek, nevezetét viseltem. A nemzet léteért, szabadságáért fegyvert fogni, harcolni, ha kell meghalni, olyan dolog, mely minden időknek legszentebb, leghősibb erénye lesz. Ha egy népnek a szabadság iránt való szeretete kihalt, az a nép már nem él. Az első vihar, amely átszáguld fölötte, letöri, elsöpri, mint a korhadt fának értéktelen szemetjét. Tán jól is van ez így, szolgáló-népnek ne legyen a földön helye! Mi nevel szárnyat az egyéneknek, mi készítet a magasba tekinteni, mi ad a léleknek erőt, meleget, mi olt belénk eszméket, új gondolatokat, mi visz közelebb bennünket az Isten fogalmához, ha nem az a tudat, hogy szabadok vagyunk, a teremtés legkülönb lényei?!

Mégis a harc iszonyu és rettenetes dolog.

Nézzétek, fiaim, amott, az orgonabokrok között, bár az idő már erősen hajlik a nyárba, egy még el nem hallgató fülemüle dalol. Ti, ti, ti, tili-tilió! Gyönyörű változattal, szünni nem akaró lelkesedéssel zeng ez a kis madár. Leteszem egy percre a tollat, hallgatom. Ilyen hangon érzést lopni a szívbe nem tud az ember. Úgy-e, kedves és drága madár a fülemüle! De szép és kedves az Istennek minden madara, én szeretem valamennyit. Az ő daluk: a nagy természet hangja. És lássátok, az orgonabokrok felé lopva, leskelődő szemmel óvatoskodik a szomszédék macskája. Neki nem kell ez a fenséges dal, gyönyört nem talál benne, nincs a szívében olyan húr, amely megrezdülne rá. Neki a szabad, boldog madár élete kell. Lám, hogy közeledik, szép szerrel, csendesesen. Eredj, fiam, Miska, kergesd el onnan azt a bestiát, burranjon fel a kis fülemüle s üljön biztosabb ágra! Pár perc, és elharapná a zsarnok ezt a zengő torkot, eltépné e szabad szárnyakat, hogy vérszomjas természetét kielégítse.

Ilyenek némely hatalmak, akik a boldog nemzetek életére törnek, mikor hitvány, kapzsi vágyaiknak engednek. Harcot kezdenek, embert ember ellen uszítva, mint veszett barmot, vér-

szomjas ebet. Holott nem gyűlölte egymást sem ez, sem az, nem volt rossz és kegyetlen egyik sem. Az emberiségnek, népnek, nemzetnek, mint egy Istennek, egyet kellene gondolnia abban, hogy véres eszközüil ne használtassa magát néhány telhetetlen, vérszomjas, hatalomra vágyó lélek kezében. Óh, fogja-e valaha megérteni ezt az emberiség!

Szent harcot vívtam, a legszentebbet, amilyet mint magyar vívhattam. Büszkeségem ez a cselekedetem és legyen, fiaim, tinéktek is az! Mégis undorodom a mészárlástól, a kiontott drága vértől, a vadságtól, amelybe sodortattunk, minden olyan embertelenségtől, aminek háboru a neve.

Eszes, böles, jámbor lény az ember és mi lesz belőle! Mivé alacsonyodhatik, ha eszközzé használtatja magát!

A szabadságharc leghősibb csatái közül való a nagysallói ütközet, ahol a magyar honvédek halálmegvetése szinte példátlan esetekkel szolgál. Huszonötezer jól fegyverzett, begyakorlott osztrák katonával vettük fel a harcot. Hatvankilenc ágyújuk állt a szőlő-dombokon, s mind ránk irányította rettentő tüzet. Az ellenség a községet is megszállva tartotta. Nekünk ezt is, a dombokat is el kellett foglalnunk és természet-

sen, pokolba üznünk a szabadságtipró Wolgemuth tábornok vasasait.

Április 19-ének reggele táján átkeltünk a Garam hídján s kilenc órakor megdördültek a nagysallói völgyben az osztrák ágyúk. Rémes halálzene üdvözölt minket, de nekünk az efféle eszünkbe sem jutott már.

Megszoktuk, olybá tűnt, mintha gyerekek verték volna össze tenyerüket. Nem kapdostuk már a fejünket, ha golyók süvöltöztek a fülünk mellett. Viharedzett sasok voltunk már, akiknek gyönyört nyújtott a csata. Türelmetlenül vártuk a rohamot, hajrá, kétszeresen éltünk, ha szaladt előttünk a német vasas, az öles gránátos.

Klapka volt a vezér; ott volt Damjanich, akinek a jelenléte is halálmegvető bátorságot lehelt belénk. Jelen volt a 3., 9., a 17., 19. és a Don Miguel-zászlóalj, a lengyel légió, Kazinczy, Kiss, Pöltenberg és Leiningen. Görgey Léva vára romjairól figyelte látesővével a hadak mozdulatát.

Dél felé a községbe szorítottuk már az osztrák gyalogosokat. Iszonyu harc fejlődött ki: ember ember ellen. Ellenségünk elfoglalta a házakat, minden ablakból, kapuból csak úgy omlott ránk a golyó. Nem tágitottunk, hisz közöttünk járt Damjanich, akiről tán visszapattantak a golyók, hogy annyi közül egy sem találta!

Huszonötünkben, akik mint osztálytársak indultunk el, már csak tizennégyen éltünk. A többi elhullt az irtó harcban, amelyet eddig megvívunk. Zala oktatónk ott volt még velünk s buzdította a zászlóaljakat. Hogy megváltozott! A finom arcbőre megbarnult, a fehér kezei durva vörös színűek lettek. Vonásai kiélesedtek, a szava hangja, amely olyan lágy zengéssel csendült az iskola falai közt, harsogott, hogy áthallassék a puskák halálthirdető ropogásán.

— Előre, előre! . . . Baljában magasra tartotta a keresztet, jobbában a kardot. Nem félt, buzdított mindenkit s amerre vitte eddig a honvédek: siker kísérte útján. Mintha az Isten védte volna, golyó eddig nem érte, holott magyar papi ruháját akárhányszor átlyukgatta. Utána mentem Nagysallónál is. Ki után, ha nem ő utána! Nyomultunk be a faluba, ő elül. Minden talpalatnyi helyet, minden portát külön kell megszerezni, patakzó vér árán. Aki nem lőhet, puskatussal szakítja be az ellenség fejét. Már-már bevesszük a falut, az osztrák visszavonulást rendez. Akkor látom, hogy egy fal tövéből egy marcona gránátos céloz Zalára, aki keresztjével rohan előre. Szinte megfagy a vér szívemben, nem foghatom el, hát célzok én is. Rég nem történt velem: remeg a kezem. Egyszerre dördül a fegyverünk, ő

holtan bukik le, de Zala is megtántorodik, az ajka nyitva, amint még kiáltja: „Előre, fiúk!” Nem bír már előre haladni, megáll és ő is elesik. Véres szemeivel még mindig a távolba tekint, amerre a honvédek vágtatnak. Hozzája ugrok s nem törődve többé a harccal, megpróbálom, hogy feltámaszszam. Késő volt. Még megismert, megszorította a kezemet s elhaló hangon, mint a Gyulai: *Hadnagya*, csak annyit mondott még: „Előre, édes fiam!” Abban a pillanatban a kilenccek éljen-rivalgása töltötte be a levegőt. Az ellenség már rohant ki a faluból.

— Győztünk, győztünk! — kiáltották szárguldó honvédeink. Megértette még a diadalmas hangzavart, az arcán boldog derű omlott el. Így halt meg. Megcsókoltam merevedő kezét, mosolygó arcát, mely a puskapor füstjétől egészen megfeketedett. Ott guggoltam mellette az utca közepén, körülöttünk a diadal hangjai, mellettünk a haldoklók hörgése. Közönyös szívvel néztem eddig a haldoklást, száz és száz tetem mellett vágtattunk el, anélkül, hogy törődtünk volna vele. Most egyszerre feltámadt bennem az elfojtott emberi érzés s iszonyúnak találtam a háboru szörnyűségeit.

Fölállottam, hogy a holt Zalát, a legszen-
tebb embert, akit életemben ismertem, elvigvem

a legközelebbi házba. Egy haldokló osztrák katoná emeli fel mellettem a fejét, a szeme rémületes fájdalmat hirdet, s szaggatott esdő hangon könyörög:

— Wasser! Wasser! . . .

A szomszédja egy barna arcu honvéd, fiatal, deli szép alak, tépi melléről az atillát. Majd összekulcsolja a kezét és fohászkodó hangon mondja:

— Anyám, anyám! . . . Eszembe jutott nekem is az én rég porladó jószágos szülém. Hozzásiettem a haldokló bajtárshoz s befogtam a szemét. Tán azt hitte, hogy az anyja volt. Utolsó sóhaja megkönnyebbülten szállt el. A föltépett atillájából egy levél hullott ki. A véres boritékról is jól lehetett leolvasni a nevet: ifj. *Sebő Imre*, honvéd.

A nagy zűrzavarban is erősen emlékeztembe vésődött ez a név. Egy sóhajjal vettem tőle búcsút. Majd a legközelebbi ház udvarára rohantam a kúthoz, és merítettem vizet a szegény jajgató németnek. Soha hálásabb szempillantást nem láttam, mint az övét, amint rám emelte nagy kék szemeit. Istenem, hát voltunk-e mi ketten valaha egymás ellenségei! Felém nyujtotta gyengülő kezét, megszorítottam és mentem Zalához, hogy bevigyem a házba.

Egetverő, rémületes bömbölés hangzik fel most köröttem. Wohlgemuth látván, hogy hadai kitakarodtak a faluból, a szőlő-dombokon felállított ágyukból iszonyu tüzet bocsájt a házakra, ahol most már a magyarok voltak.

A harc mindent átható és betöltő zaját halom a mezőkről. Egy pillanatra elfog a kötelesség érzete, rohanni szeretnék a bajtársaimhoz, akik most a dombokon elhelyezett tüzérségre törnek. De itt hagyjam az utcán ezt a jó embert, aki apám helyett viselte gondomat hat esztendőn át? Efélét gondoltam magamban, mikor hirtelen fül-szaggató robajjal egy ágyúgolyó robbant fel közelemben. Nagy ütést éreztem a mellemen, első-tétült előttem a világ s leborultam a földre, a Zala holtteste mellé. Mi történt velem aztán, arra már nem emlékszem.

VIII.

Mikor magamhoz tértem, Sz. község jószivü jegyzőjének a házában találtam magam. Amint utóbb értesültem sorsomról, a következőképpen jutottam ide:

Nagy-Sallóban egy földről visszapattant fáradt ágyúgolyó érte a mellemet, (mellemen még ott volt a nagy kék folt) s én a nagy ütéstől eszméletemet veszítve, a földön maradtam. Úgy látszik az éj folyamán is még ott hagytak, hiszen sötét estig tartott a csata s én üres gyomorral, ki-merülve megfázhattam a hűvös tavaszi éjszakában. Tüdőgyulladásba estem s ha magamhoz is tértem, nem emlékeztem rá. A sebesülteket Lévára vitték, mert Nagysalló teljesen tönkretéve s kicsiny völtánál fogva is, nem volt alkalmas a betegek és sebesültek elhelyezésére. De a környékbeli emberek közül többen magukhoz vet-

tek egy-egy beteget, hogy ápolhassák. Ez volt tehát öntudatlan utam Sz. község jegyzőjének házába. Ő engem választott ki.

Fehér párnák közt fekiüdtem, puha meleg ágyon. Édesanyám rég elhagyott, szinte elfelejtett házatája jutott eszembe. Ott volt nekem utoljára ilyen fehér ágyam. A csaták viharában tán nem is láttam párnát, aludtunk a földön, szalmán, szénán, összekuporodva egy sarokban. Néha annyira le voltunk már csigázva, hogy menetelés közben is egyik-másikunk megtántorodott, mert elnyomta az álom. De az ember sokat elbír és sokat megszokik.

A jegyzőnek, aki betegeskedő, gyöngé ember volt (bizonyosan ezért nem vett részt a harcban, jó magyar ember létére), három szép leánykája vala. A legöregebb lehetett tizenhárom éves, a középső tíz, a legkisebb tán hét. A kedves lelkek elhalmoztak ártatlan szeretetökkel, különösen, mikor betegségem után már fenn jártam közöttük. A betegség bizony nagyon megviselt és én eleinte csak árnyéka voltam saját magamnak. Ki-kijártam a napra és melegedtem, iparkodván, hogy visszaszerezsem régi erőmet. Nehezen ment, bár úgy viselték gondomat a jó emberek. Pedig én már nagyon szerettem volna erős lenni, hogy visszamehessek bajtársaim közé, hogy megtud-

hassam, mi történt velük, hogy folytathassam a harcot. Ah, kivívjuk-e csakugyan a szabadságot!

Rémcs híré ütötte meg ezenközben a fülünket. Bejött az orosz. Óriás sereggel lépte át a határt és a lefogyott, elcsigázott honvédsereget lefogja verni. Azt, amely a *szent tavaszon* annyi diadalt aratott.

Így mondták nekünk a lesújtó hírt, mely, fájdalom, valóban is bizonyult csakhamar.

Dicső harcunknak ez az óriás haderő, ez a zord északi kolosszus vetett véget; hogy miképpen, hiszen azt tudja minden magyar ember. Én gyöngeségem miatt többé nem mehettem vissza honvédnek; a betegeskedő jegyző magánál tartott, hogy segítsek neki a hivatalában. Nekem jól esett a marasztalás, hisz nem volt hová mennem.

A világosi fegyverletétel után megindult a rettentő hajsza mindenki ellen, aki becsületes magyar hazafi volt. Elfogatások, bebörtönöztetések, a Kossuth-bankók elégetése: napirenden voltak a leigázott országban. Iszonyu gyász nehezedett a jók szívére, akiknek jövődjé a legbizonytalanabb és legsötétebb színben tűnt fel. A bujdosók megtöltötték az elhagyott erdőségeket, vagy álruhába öltözködve menekültek valami biztosságot nyújtó helyre. Haynau kezdte felál

lítani a haditörvényszékeket, amelyeknek ítéletei megfagyasztották a honfiak szívében a vért.

Október 6-án úgy beborult az ég, hogy a reménységnek halavány sugára sem látszott többé. Sorsom mindinkább nyomasztóvá kezdett válni, hisz tulajdonképpen szökevény számba mentem én is.

Az öreg jegyző, bárha nagy felelősség terhelte, hogy egy rebelist tartogat a házában, biztatott: ne féljek! Maradjak! Én azonban nyugtalan voltam, legfőképpen érette. Ha ezt az öregedő, beteges embert becsuknák, tönkretenné a börtön levegője s itt hagyná árvának három szép leányát. Nem, ekkora hibát én nem vehetek a lelkemre.

Országos Széchényi Könyvtár

Egy szomorú őszi napon beállítottam a jegyzőhöz és megmondtam neki, hogy nem maradhatok többé nála

— Ne menjen, öcsém, tiszteséges nép lakik nálunk, nem adja föl itt senki.

— Valamit hallottam már rebesgetni. Az uradalmi ispán szólt valamit rólam. Nem velünk érző ember az. Idegen.

— Igaza van, hitvány ember, mint a gazdája, aki az ellenségünkkel tartott. Szegény öcsém, de hová megy most? Maradjon csak!

— Az Isten jó, — szoltam szomorúan, — nem hagy el. Majd jóra fordítja balsorsomat.

— Hej, hej! ... Szegény Magyarország! Ki hitte volna, hogy ide jutunk. Az Isten verje meg azt az orosz, aki legázolt bennünket! — A sápadt ember arca kigyúlt, míg ezeket mondta.

— Mind a két kezével! — hagytam rá én.

— Háromszáz év óta zsákmányol ki bennünket, szívja a vérünket az idegen. S most megint fölülkerekedett. Öcsém, maga még fiatal és egészséges, adja Isten, hogy megérje a magyar nemzet dicsőséges föltámadását! Én beteges öreg ember vagyok, úgysem élek soká.

Ilyen, hol kétségbeesett, hol reménykedő beszélgetésben töltöttünk el egy órát. Szívem tele volt búval, de takargattam. Így vigasztalták akkor az emberek egymást. Megigérttem az öreg jegyzőnek, hogy ha csak lehet s amint jobbra fordul a sorsom: visszatérek. Búcsúzásom előtt a középső leányka, a tízéves Milka, elébem tette az emlékkönyvét és kért, hogy írjak bele valamit.

Írjak! Éreztem, hogy a fájdalom költővé tudna tenni e pillanatban. Nem is tudom, hogyan, csak írni kezdtem:

Kis házatok fehér falát
 Bú árnyéka sohsem érje,
 Benne talált egy elhagyott
 Beteg ifjú menedékre.
 Áldás, béke mindenkinek,
 Ki küszöbét általlépi! —
 Áldás, béke a hazának,
 De rút halál zsarnokának,
 Ki most gyáván rúgja, tépi!

A kis Milka elolvasta és a szeme könybe lábadt. Oly szépséget tükrözött gyermeki arca e pillanatban, mint a tavaszi ég, melyet keleten fehér felhő borít, de nyugaton lángoló napsugár ragyogtat be.

Még most is érzem, mily nehéz szívvel váltam el a derék családtól, a jó öreg jegyzőtől, akit különben Sziróy Gáspárnak hívtak.

Kint borús őszi ég nézett utamra. A fákról már lehullottak a levelek. Az elhagyatott kopár ágak: jelképezték a szegény magyar hazát, amelynek levelek gyanánt hullottak el hű fiai: haremezőn, bitófán.

Mentem, mentem. Egyszerre a nagysallói síkon találtam magamat, amelyen utoljára láttam Zala Benedeket. Nyugszik már ő is. Felkerestem a sírját, a közös szent sirt, amelybe fektették a többivel, a hősökkel, a félistenekkel. Egy pillanatig azt gondoltam, hogy legjobb volna nekem

is, ha ott pihenhetnék vele. De az életösztön hamar felülkerekedett bennem. Szomorú siralmakat sirt a fülembé az őszi szél, én a szent tavaszra gondoltam, amelyen annyi dicsőséget arattunk az ellenségén. Hallottam az ágyukat szólni, ropogni a puskát, csattogni a kardot. Diadalmas kiáltást: előre, éljen a magyar! Győztünk!...

Ábrándok, álmok! Nem is szabad benne-
teket hangosan megsíratni, szegény, örökre alvó
bajtársaim! Jó nevelőm, oktatóm, jótevőm, Zala
Benedek! Óh, te bizonyosan fenn vagy az Úr
zsámolyánál, látod, mi történt itt velünk! Te bi-
zonyosan szereted ott is a magyar hazádat, mert
neked az ég sem kellene az ő szerelme nélkül. Tu-
dom, te könnyörögsz érte az Úrnál, tartod eléje
azt a keresztet, amelylyel a csaták tüzeiben any-
nyiszor rohantál előre! Te nem nyugszol, míg
ismét szabadok nem leszünk! Nem, nem! Ne is
nyugodj, kérlek!

A szívem akaratlanul efféle gondolatokra
nyílt meg. Leborultam a megszentelt hantokra
és megcsókoltam őket. Aztán megint csak tovább,
tovább! Kísérőm az őszi szél, vigaszom a remény
pislogó mécsese. Néha ez is elborúlt lelki sze-
meim előtt. Fényes nappal se láttam semmit.

Ez volt a honfibu. Én még ismertem, tud-
tam: mi az!...

IX.

Késő őszi estén bátortalanul kopogtattam egy boldog ispánlak ablakán. Bent égett a mécses, kicsi gyerekek ültek az asztal körül. A férfi pipázott és olvasott, az asszony valamit varrt. Nyilván, ingecskét a piros arcú csemetéknek, akik már álmosan hunyorgatták szempillájokat.

Nagynehezen megnyílt a boldog emberek ajtaja, amire beléptem. Fakó, kopott ruhámban bizonyosan nem festhettem valami jól; de nem is lett volna tanácsos jó gúnyában bujdosnom. Így vándorló legénynek tartottak mindenfelé, a merre mentem. Szerencse, hogy így volt.

— Ismertek-e? — szólottam rájuk tekintve. Egy pillanatig merően bámultak rám, aztán az asszony, aki nem volt más, mint Terka nővérem, kiáltott föl ijedten:

— Jézusom, a Józsi! . . . Hogy tudtál így megijeszteni!

— Az ám, — mondta a sógorom, — honnan jössz? Isten hozott!

— Honnan? Magam sem tudom talán! Erre utaztomban, jobban mondva: bujdosásomban bepillantottam hozzátok is. Látni akartalak benneket.

— Foglalj helyet! . . . mondta sógorom.
— Vacsoráltál-e?

— Nem én. Ha adtok valamit, szívesen veszem.

— Hát eredj, Terka, hozz valamit a Józsinak! Egy kis meleget, hideg van odakint.

— Tán fárasztalak is, — kérdeztem nővéremet.

— Nem a fáradtság, — szólt ő, — inkább a veszedelem, amely fenyeget. Ne haragudj, Józsi, én szívesen látlak, de a grófunk! Elcsapna, ha tudná, hogy bujdosónak adtunk szálást . . .

— Persze, ő muszkát vezetett — ellenünk, — szóltam keserű hangon, mert a szívembe kemény nyilalást okoztak nővérem szívtelen szavai.

— Muszkákat, igaz, hogy ronda nép a muszka! De tudod-e, hogy Kossuth-bankóinkat mind elégették, oda lett kis vagyunkánk s ráment anyánk háza is. Már nem a mienk.

— Ad az Isten másikat, Terka! Nem hagy el bennünket s nem hagyja el a hazát sem.

— Mindenesetre remélnünk kell, — szólt sógorom. — De én már nem éreztem jól magamat náluk. Mikor Terka a konyhába ment ki és sógorom egy itce borért a pincébe, lassan kilopózkodtam az ajtón, ki az udvaron és nyakamba vettem ismét a világot. Sötét és hideg éjszaka volt, hanem azt hiszem, ha világos is lett volna, úgysem láttam volna bűm miatt. Egy erdő mellett haladtam el, a ruhámat egészen áthatotta a nedvesség. A fák komor ágai némán meredtek rám. Készültek a téli álomra. Aludni szerettem volna én is, akár a sírban is.

Lassan ketté hasadoztak az égen a felhők, szelíd fény kandikált ki a résen s végül előbukott a hold. Ezüst fényben úszott az erdő, barátságosabb lett a táj. Egy hegyre érve: visszatekintettem még egyszer a völgybe. A távolban egy pusztai ház körvonalai látszottak, még a bodorodó füstjét is kivettem. A Terkáék háza volt, a nekem készülő vacsora tüzének a füstje. Abból a vacsorából azonban én már nem ettem.

Megálltam és visszaneéztem. Utoljára láttam a házat, Terkát és a sógort azon az estén. Idegen szívvel fogadott, idegenül mentem el tőlük. Azt hiszem: Terka nem is sajnált. Vajjon jutottam-e

valaha eszébe, gondolt-e rám olykor, amidőn megszállták a múlt emlékei? Tudta-e, hogy élek!

Terka, még egyszer írom le a nevedet, tán utolszor. Beteges ember vagyok már, akinek aligha vagyon még sok hátralevő esztendeje! Elszakadtunk egymástól, tenger idő folyt le közöttünk, nem vágyakoztam többé utánad. Nyomorban, elhagyatottan, árván: nem ismertél engemet, mintha testvérem se lettél volna. Az idő meg csak ment, ment, megszoktam, hogy nincs senkim, vérem, vagy rokonom.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

X.

A V folyó völgyében van egy régi kolostor. Barna falai, vasrácsos ablakai, magas kettős teteje: ódon patinával vonják be az egészet. A jó magyar érzelmű ferencrendi barátok hajléka ez a ház. Évszázadok óta laknak már benne ezek a békés szerzetesek, akiket szeret az egész vidék, s akiket sok szeretettel és humorral vett körül a magyar nép.

Kimerülve, lerongyolódva, éhen-szomjan húztam meg a nagy kapu csengetyűjét. Elhatároztam, hogy beállok barátnak. A csendes kolostorban tán csak nem fogja keresni senki a rebelist? Milyen jó lesz majd: elfelejteni a jámbor falak közt árvaságomat, fájdalmamat, amelyet Terka okozott, s mind azt a nyomorúságot, amelyet eddig átszenvedtem. Míg a csukott kapu előtt álltam, már hallottam is a barátok egyhangu csendes zsolozsmáját, éreztem a tömjénfüst illatát . . . Képzelet volt csak.

— Laudetur Jesus Christus — szólt egy követ franciskánus, aki a kaput nyitotta ki. — Mit akarsz, jó ember?

— Menedéket, tisztelendő testvérem. Szegegy bujdosó vagyok, kerülhetek-e nálatok beljebb? . . .

— Gyere, — szólt a jó páter és kitárta a kaput. — Majd bevezetlek a gvardiánus úrhoz.

Lépteim zaja visszhangzott a boltíves kapu alatt. Hideg, nyirkos levegő csapta meg az arcomat, mintha fázott volna bennem a lélek. Kanyarodó lépcsőn jutottunk fel az emeletre. A kapus ott kinyitotta egy szobának az ajtaját s beléptem. Ő visszafordult, én a gvardiánus előtt álltam meg.

Kezet csókoltam neki, öreg ember volt. Széles mosolygó ábrázattal nézett rám, bizalmat keltve szívemben. Mikor megtudta a nevemet s azt, hogy honnan jövök, szíves hangon megkérdezte azt is: mit akarok nála.

— Szeretném, ha fölvenne tisztelendőséged e csendes kolostorba. Nincs senkim és bujdosó vagyok.

Mosolygó arca elkomolyodott. Fürkésző tekintetét a szemembe mélyesztette.

— Honvéd voltál?

— Honvéd.

— Megszöktél a fegyverletétel elől?

— Nem, kibetegedtem már előbb a sorból, Nagysallónál. Megsebesültem.

— Mi szeretnél lenni?

— Akármilyen. Éhes vagyok és rongyos rajtam a ruha. Diák voltam, a főtisztelendő Zala Benedek oktató úr tanítványa. Ott hagytuk az iskolát, be sem végeztem a hatodik esztendő. Honvédek lettünk . . .

Csodálatos, oly őszintén mertem beszélni ezzel az emberrel. De nagyon kellett pedig vigyáznom!

— Zala Benedek volt a tanárod?

— Az Isten nyugosztalja meg, ő!

— Meghalt?

— Meg.

— A konkolárisom volt! — szólt elszomorodva a derék atya. — Jobb és nemesebb szívet nem láttam, nem ismertem nála. Ül le, amice, s beszélj róla: az én régi jóbarátomról. Hanem megállj, előbb egy kis enni és inni valót!

Piros bor mosolygott rám az üvegből, hideg sült, sonka . . . Ha én még egyszer tudnék olyan jóízűen falatozni, mint akkor!

Megeredt a szavam, mint a patak, amely „minél messzebb folyik, annál inkább dagad.“ A vége az lett, hogy ott tartott a kolostorban; páter

lett belőlem. A noviciátusba még nem juthattam, mert nem végeztem be a középiskola hatodik osztályát. De boldog voltam így is; végre volt egy nyugodt helyem, ahol lehajthattam a fejemet.

Múltak a napok, hónapok. Megszoktam a kolostori életet. Bár kissé elzárva éreztem magamat s bár vágytam valami után, azért megtudtam nyugodni a sorsomban. A barátok, akik közt annyi jó embert találtam, megszerettek; biztattak, hogy vizsgálzzak le minél előbb, s álljak noviciusnak. Maradjak köztük. Én azonban nem követtem a tanácsukat. Halogattam, napról-napra ezt a lépést. Nem éreztem a szívemben erős hivatást a szerzetesi életre. Valamire vártam, vártam. De, hogy mire, azt magam se tudtam. Az embernek néha ösztönszerű sejtelmei vannak. A formát, lényegét, még nem ismeri fel tisztán, csak ködös, kaotikus képben él előtte valami. S mégis az után megy, az után a láthatatlan valami után.

XI.

Koldulni mentem a falvakra. Csirkét, tojást, eleséget gyűjtöttem a „hívek“ közt, minden efélét, amit az Isten nevében adtak. Lencse, bab, kolbász, sonka, szalonna; kell a szegény barátoknak is valami, amiből éljenek. Végre is ők nem vetnek, hát nem is aratnak. Az ő vetésük a léleknek szól, hát az aratásuk is csak ilyen.

Száz meg száz humoros oldala van a barát-koldulásának. Mi mindent lát, hall; ha összegyűjtené s jól megírná, nem volna az utolsó könyv. Sajnos, nem írtam és nem jegyeztem föl semmit, itt sincs sok írni valóm erről az életről. Azt tudom csak most is még, hogy nem izlett. Kezdtem napról-napra jobban únni. Húsz esztendőös szívem tele volt az életről való tarka álmokkal. Szebbnek, küzdelmesebbnek akartam látni az életemet, mint amilyennek mutatkozott a barátok szűk klastromában. De milyen volt akkor

Magyarországon az élet, a kolostor falain kívül is! Temetői csend lebegett a vérrel áztatott mezők felett. A rettentő gyásznak szava is alig kelt.

Egyszer koldulásaim közepett egy falusi tanítói lakban mégis meghallottam a komor gyász megrendítő tolmácsolását. Egy költeményt, melyet a tanító valakitől nagy titokban lemásolt. Lopva mutatta meg nekem. Azt mondta, akik elolvassák, nem tudnak betelni véle, oly gyönyörű. Kíváncsian kezdtem olvasni... Tompa megrázó szépségű költeménye volt: *A golyóhoz*.

Éreztem, hogy valami összefacsarja a szívemet, s fölzaklatja lobogó véretem. Hangoz szaválásához fogtam, mire bevégeztem, összeborultunk az öreg tanítóval. Csodálatos egy költemény volt, valóban összeolvasztotta a honfiszíveket, mint a tűz a nemes fémeket. Leírtam, hogy megtanuljam minden szavát, s megtaláljátok ti is, fiaim, az írásaim közt. Őriztem mindig, mint valami szent kincset, tartsátok tiszteletben!

Az én vagyonom az efélékből állott mindig. Mégsem éreztem magamat soha szegénynek. Az embernek az a vagyona, amit szeret.

Koldulásaim közben N . . . faluba értem egyszer. Kiesi falu, lehet vagy nyolcszáz lakosa, az is javarészt tót. Egyszerű, vallásos nép, aki többet is hisz, mint amennyit előírnak. Széles

völgyben fekvő falucska, amelyet távolabb kéklő hegyek, erdők öveznek. Vörösfedelű templom-tornya már mesziről látszik. Különös építmény, mintáját bizonyosan valamely paraszti méhkas-ról vették. De a szegény falusiaknak büszkesége volt, primitív voltát nekem sincs okom gáncsolni. Édes emlékek kötnek hozzá.

Tövében egy ódon, barátságtalan külsejű parókia épülete áll. Az akkori plébánosa egy kissé kövéres, deresedő fejű ember volt. Nála szálltam meg, amíg Isten nevében koldúltam a híveknél. Ósdi, a világtól elmaradt férfiú volt. Köpcös alakja, erős, csontos szláv arca: nem kellett rokonszenvet bennem. Beszélgetésbe elegyedtünk, bizony nehezen tudtam vele kidülnözni valamerre. Gondolkozása alacsony, szíve sekély, tekintete barátságtalan. Ez nem a Zala Benedek-féle pap volt. Hanem annál többet beszélt s több figyelmére méltatott a parókia gazdasszonya. Elmondta, hogy ő Pestre való, az ura orvos volt. Mikor meghalt, ide költözött a paphoz, aki közeli rokona, s itt lakik már hat esztendő óta. Gyűlöli ezt a nyomorúságos falut, ahol mindenki ostoba, nem érti még a tót nyelvet sem, stb. Szerencse, hogy itt van vele a leánya, aki különben rögtön haza fog jönni, az ebédnél meglátom majd.

S amíg a gazdasszony beszélt, a pap hallgatott, figyelte. Úgy látszik: tisztelte a nálánál való nagyobb műveltségét. Az ebéd ideje alatt mihamar észrevettem, hogy a háznak irányítója kevésbé a pap, mint inkább a sokkal eszesebb gazdasszony. Ugyanekkor megismertem a leányt is. Az első pillanatban úgy tűnt föl, hogy nem is szép. Szerény volt, és csendesen figyelt a beszélgetésünkre. De amint megszólalt, azonnal nyert ügye volt, mindenki rá fordította figyelmét. Fiatalság, üde csengése volt a hangjának; látszott rajta, hogy minden szavát jól meggondolja, amíg kimondja. Minél többször szólt, annál érdekesebbnek és szebbnek láttam. Később már azt szerettem volna legjobban, ha csak ő maga beszél. Hallgattam volna sokáig, akár estig is. Azontúl is. Mindig, mindig. Mily különös, hogy némely lelkek oly gyorsan ébresztenek bennünk rokonszenvet! Mikor otthagytam az öreg parókia lakóit, valami nehéz láncot éreztem a szívemen, mely megfog, odaköt ahhoz az ósdi épülethez, amely már is barátságosabb és szebb lett a szememben.

Tavaszi volt. Mosolyogtak a pünkösdi rózsák, ragyogtak a nap sugarában a fényes lombok. Valahol a berekben fülemüle csattogta szerelmes dalát. Livia, így hívták a leányt, amíg elkísért az udvaron át, nyugodt hangon így szólt hozzám:

— Gyönyörűség ilyenkor a szabad természet!
Kedves útja van, úgy-e?

— Kedves, — szóltam némi elfogultsággal,
— s ezután még kedvesebb lesz.

— Hogy-hogy? — kérdezte a leány.

— Néhány kellemes percnak az emléke fog kísérni. Ezeket a perceket a kegyed szeretetre méltó szavai szerezték nekem.

— Ó, Istenem, ilyen egyszerű falusi leány!
Hogy is tudna az olyan nagy élvezetet szerezni a szavaival!

— Az ibolya is egyszerű virág, a fülemüle is egyszerű madár. És mégis ők a legszebbek! Ibolyát szeretnék látni mindig s fülemülét hallgatni.

— Jelképem az ibolya, én is nagyon szeretem,
— mondta a leány s hátra tekintett: nem néznek-e utána.

— Aki a virágot szereti, jó ember, — feleltem én Petőfi bölcs mondásával.

A kerítésen át rózsák hajoltak ki az udvarra. Mintha nézték volna a tündérkisasszonyt és a szegény kolduló barátot, akik az udvaron át mentek egymás mellett.

— Van-e maguknál rózsza? — kérdezte a leány.

— Hol, — nálunk?

— A kolostorban.

— A kolostorban nincs virág, — szoltam csendesen és szívesen füllentve. — A kolostorban csak szegény, egyedülvaló barátok vannak, kiknek nem szabad rózsákra gondolniok, csak az égre.

— Szegények! . . . Vigyen magával egykét szálát. Itt annyi van! — S pár pillanat múlva két mosolygó rózsaszál volt a kezemben.

Óh, milyen szép lett egyszerre az a falu, a paplak, az a méhkasszerű torony! A kapuban megszorítottam a leány kezét, a szemébe néztem. Gyönyörűnek láttam most már, nemcsak szelidnek és jónak. Amint az országútra kiértem, csak akkor jutott eszembe, hogy mit tettem. Szent ég, hiszen én barát vagyok! Szépet gondolhat rólam Livia kisasszony. Visszanéztem, hogy nem látom-e? Nem volt sehol. Csak a piros torony intgetett utánnam: Isten veled, ifju barát. Itt van, majd én vigyázok rá. — Vigyázz rá csendes falu öreg tornya! — szoltam magamban az úton.

Rövid út vezetett a szomszéd községig, de nekem akkor igazán rövid volt. Nem is emlékszem, hogyan tettem meg. Mintha diadalmenet élén haladtam volna, mintha virágokat szórtak volna utamra! Pedig csak magam mentem, csak

a bogarak zümmögtek a tavaszi levegőben, s csak a piros bógáncsok bólintgattak felém az útszélről.

Attól a naptól fogva rossz barát lett belőlem. Álmodtam olyan érzelemről, mely szerzetesi szívbe nem való, de amely érzelem a világ legnagyobb gyönyörűsége: a szerelem! Az első szerelem! Ha úgy maradna meg bennünk, mint fogantatása első idején, ha nem mosná le gyengéd himporát az idő folyása: gyönyör volna az élet legnagyobb nyomora is. De hajh, mi mindent tesz az idő! Jó, ha emlékezetét meg tudjuk őrizni, melynek szárnyain vissza-visszaszállunk olykor a tovatűnt szép világba. Az emlékezet! Olyan az csak, mint a holdsugár; gyönyörködteti a visszanéző szemet, de nem melegít többé... A szomszéd falunak a neve Csengőd volt. Kicsi fészek, lehetett háromszáz-négyszáz lakosa. Temploma nem volt, tán nem is lesz neki soha. De iskolája sem volt még akkor. Jámbor tót atyafiak lakták, akiknek azonban a szívük, érzésük magyar volt.

Beszédbe elegyedtem a bíróval. Öreg ember volt, hosszú ősz haja a vállára ért. Szép szál férfi, egyenes, mint a fenyő, kevés beszédű, okos tekintetű.

— Vannak-e fiai? — kértem tőle a többi közt.

— Volt kettő, — feleli szomorúan, de némi titkolt büszkeséggel.

— Hová lettek?

— Az egyik elesett Nagysallónál a szabadságharcban, a másikat elvitték Olaszországba: császár katonájának. Ez egészen Világosig ment, onnan vitték.

— Az egyik fia Nagysallónál esett el? — kérdem a bírót.

— Ott bizony.

— Mondja csak, hogy hívják kigyelmedet, bíró uram?

— A nevem nekem Sebő Imre. Annak a nagysallói fiamnak is a neve Imre volt. Ő volt az ifjabb.

Csodás véletlen, ki látná előre a te keresztelő, összevissza és mégis tervszerű utaidat! Hisz ezt a nevet én ismerem, emlékszem arra a halálkó ifju honvédra, aki utolsó szavaként hörgögte: Anyám. Én fogtam le a szemét. Ennek a ritka öreg embernek a fia volt. Töprengtem magamban: megmondjam-e neki? Nem, nem mondhatom meg. Sokat kellene elárulnom; kitudódna, hogy szökevény bujdosó vagyok. Megmondom neki, talán majd később, egyszer . . .

Sohase mondtam meg neki.

— Nem sajnálja fiait? — kérdem később, palástolva feltoluló érzéseimet e szavakkal.

— Biz én sajnálom, kivált, hogy hiába harcoltak. Hanem azért elküldeném még egyszer, ha elülről kéne kezdeni. Szabadság nélkül nem ér az ember élete fabatkát sem.

— Hol tanult magyarul? — kérdeztem az öreg embert. Föltűnt, hogy egész folyékonyan beszél.

— Pap akartam lenni valamikor, gyermekkoromban. Már jártam is a latin iskolába L... n de közben apám meghalt, haza kellett jönnöm, a gazdaságot átvenni. Paraszt lettem, mint apám, amit azonban sohse bántam meg. Csak nem akarok meghalni addig, amíg egy gondolatomat meg nem valósítom.

Tetszett nekem ez az egyszerű ember. Hiszen csupa lélek volt minden szava.

— Valami nemes gondolata van, bíró uram?

— Szép nagyon, csak szegények vagyunk még, és, az igazat megvallva, nem értjük meg mindnyájan. Oskolát szeretnék építeni a falunkban, mestert hozatni ide, aki nevelne, tanítana bennünket. Vagyis a gyerekeinket. Hej, szomorú dolog az, hogy úgy nővünk fel itt, olyan neveletlenül, mint a fák az erdőben! Lássá, az

egész faluban csak én tudok olvasni és írni. Ha én maholnap behúnyom a szemem, a bíró is csak olyan tudatlan lesz, mint a többi.

. . . Egy gondolat kapta meg a lelkemet, míg az öreg bíró beszélte ezeket. Örömben szerettem volna őt megölelni. Hisz engem ide a jó Isten vezetett, aki nem akarja, hogy a kolostor falai közt kínlódjak tovább. A jó Isten, aki az utolsó bogárnak is tudja a sorsát! Ő irányított engem is ide, hogy a nekem való pályámat találjam meg. Ide fogok én jönni a rideg kolostorból: az élet küzdelmes, de meleg, szép és szerető világába. Ennek az árva falunak a lelki világát én fogom majd szebbé és tisztábbá tenni! Tanító leszek.

— Kigyelmed bölcs ember, látom. Így kell a község elő emberének gondolkoznia. Hát mondja, volna-e már valamelyes háza a tanítónak, amelyben laknék és tanítana?

— Odaadjuk neki a községházát. A bírói hivatal elfér az én házamban is.

— Helyes. Hát tanítójuk van-e már? Keresetek-e valakit?

— Volna itt, kérem, egy ember, de az annak nem való. Szűcs, a mestersége nem igen megy, hát tanító-mester szeretne lenni. Csakhogy nekem nem tetszik, nem sokat ért a betűhöz. Tekintélye

sem volna, tetszik tudni, egy kicsit iszákos. Az ilyen nem való első embernek a faluba.

— Igaza van, a tanító életének olyannak kell lennie, amilyenre nevelni akarja a népet. A szó még magában nem nevel, csak ha tettel párosul.

Dobogott a szívem, amíg ezeket mondtam, bizonyosan belepirúlt az arcom is. Az egyszerű öreg ember tán bele látott a szívembe.

— Ilyen emberre volna nekünk szükségünk, mint a tisztelendő úr! Be kár, hogy meg nem tisztelhetjük azzal a kéréssel, jöjjön közénk.

— Szívesen fogadnának?

— Ilyet ne is tessék kérdezni. Kevés írástudó ember van, aki leereszkedne ebbe a kis faluba. Pedig nem utolsó munka egy egész községet Istennek és hazának tetsző módon vezetni. Tán bizony még nincs fölszentelve a tisztelendő úr? Hisz még olyan fiatal!

— Egy éve vagyok még csak a kolostorban. Most állok az előtt az időpont előtt, hogy választanom kell.

Az öreg bíró meg akarta csókolni a kezemet. Papi ruha volt rajtam, de korra nézve a fia lehettem volna. Hogy engedhettem volna meg neki a kézcsókot!

— Az Isten áldja meg, ha nem tartja ott a

szíve, jőjjön hozzánk! Szegények vagyunk az igaz, de amink van, abból adnánk annyit, hogy megélhetne. Istenem, de boldog ember lennék, ha megvalósulna a gondolatom!

— Itt a kezem, bíró uram, egy hónapon belül maguk közt leszek. Hozzák rendbe a házat; csinálják meg, hogy valami fizetésem is legyen. Ha úgy akarja a jó Isten is, dolgozhatunk együtt Csengőd felvirágoztatásán.

Az öreg bírónak ragyogott a szeme az örömtől. Hogy meg nem ölelt, csak az irántam való tisztelete okozta. Megöleltem én. Becsületes, tiszta szívet szorítottam magamhoz abban a paraszti gúnyában. Érdemeset a legnagyobb tiszteletre.

A fiatalság nem mérlegeli anyagiak szempontjából a jövőndőt, megy azon az úton, amelyre a szíve vonzza. Mentem én is. Szépnek találtam, hogy egy község első embere legyek, irányítója, mécsese. Ami szépet virulni látok majd itt egykoron, az mind az én művem lesz. S eszembe jött a szomszéd falu, a rózsák és közöttük a világ legszebb, legszelídebb rózsája: Livia.

Csak azt sajnáltam, hogy még egyszer vissza is kellett mennem a kolostorba, s nem maradhattam Csengődön azonnal. Kötelességeim voltak azonban egyházi előljáróimmal szemben.

Azokat leróttam s bejelentettem a gvárdiánnak, hogy elhagyom jótévőimet: a szerzetet. Más pályát választottam. Jóságos szemekkel nézett rám.

— Tanító leszel hát, fiam?

— Tanító, — válaszoltam tisztelettel s némi büszkeséggel. — Első tanítója egy kis falunak.

— Az Isten vezesse utadat, ha kedved van hozzá! Hiszen ugyanazt teszed, mintha itt maradtál volna köztünk. Csak nehezebb lesz a sorod. De odakünn a nehezebb sors is szebb lesz neked, mint a szegény barátok jóléte a holt falak között. Eredj, fiam, s ne feledj el bennünket!

Mentem, mentem . . . Így lettem tanító.

XII.

A csengődi iskola elnöke, tanfelügyelője, szóval az ura: a szomszéd községbeli plébános volt. Az a tótképü öreg pap, akinek a gazdaszszonya a Livia anyja volt. Mikor benyitottam hozzá s előadtam abbeli kérésemet, hogy támogasson leendő állásom elnyerésében, kellemetlenül lepődött meg.

— Mi a pokol, amice, hát nem maradt benn a franciskánusoknál?

— Nem tettem le még a fogadalmat, jogom volt elhagyni azt a derék szerzetet, amelynek, érzem, nem lettem volna elég méltó tagja.

— Furcsa, furcsa. S tanító akar lenni Csen-gődön? Hisz ott még szervezve sincs az állás.

— Már megvan. Holnap jönnek ide, a fő-tisztelendő úrhoz, hogy a püspök úr jóakarátát szerezze meg nekik. Azt hiszem, ha művelődni akarnak, s áldozni a haladásért, szívesen veszi tőlük bárki ezt a nemeslelkűséget.

— Ugyan, amice, nem igen kell ezeknek műveltség, haladás! A paraszt jobb bután. Mi lesz ezekből, ha felvilágosodnak! Hová lesz a világ, az egyház tekintélye: a félművelt paraszt szemében?

— A világnak semmi baja sem lesz, az egyház pedig nyer; hisz a művelt ember közelebb jár az Isten fogalmához, mint a műveletlen.

— Ezek, bocsássa meg öcsém, aféle szofizmák. Sokan meg sem fontoljuk, csak mondjuk, mert szépen hangzanak.

— Nem így szeretném vezetni ezt a községet. Az én ideáлом az istenfélő, hazáját híven szerető nép.

— Csak nem valami rebellisekre gondol!

— A rebellis mindent felforgat, rendet, társadalmat, törvényt. Én olyan népet fogok nevelni, amely becsülni fogja jogait, tisztelni a törvényt és megtenni minden kötelességét.

A pap látta, hogy nem igen vitatkozhatik velem, kényszerűségből belenyugodott minden kérésembe. Én azonban sejtettem, hogy ellensége lesz az iskolának. Azért távozóban meglátogattam a gazdasszonyt is, jól sejtván, hogy annak a befolyása és jóakarata sokat nyom a latban.

A gazdasszony fürkésző tekintettel vizsgálta az arcomat. Beszédje közben hol reám, hol Li-

viára tekintett, figyelve a hatást, amelyet szavai keltettek. Livia szerényen megvonulva hallgatta beszélgetésünket. Valami kézimunkán dolgozott. De én észrevettem, hogy olykor lopva rám néz. Ilyenkor mintha forró napsugarak érték volna az arcomat.

— Meggondolta jól, hogy mire vállalkozik,
— kérdezte az asszony.

— Óh igen, asszonyom! A feladatom nehéz lesz, de szép.

— Ön még fiatal! Meg fogja unni az eltemetett életet. Mert itt, mi intelligensebbek (a többi, aki itt van, az félig-meddig csak állati életet él), el vagyunk ám temetve a világ szeme elől.

— Már is nem leszek eltemetve, ha egy ilyen kiváló nőnek a szomszédságát fogom érezni. S hátha még meg fogja engedni, hogy olykor átjőjjek s felüdüljek, ebben a kellemes társaságban!

A bókot sikeresen alkalmaztam. Ügyem meg volt nyerve. Észrevettem azt is, hogy Livia arcán gyenge pír futott végig.

— Mondja csak, — szólt a gazdasszony nyájasan s némi titkos kíváncsisággal — mióta határozta magát arra, hogy apostol lesz Csen-gődön?

Kissé megdöbbentem. Úgy hangzott ez a

kérdés, mintha sejtene valamit ez az asszony. Közönyösséget színelve válaszoltam rá.

— A csengődi bíróval beszélgetve jöttem erre a gondolatra. Öszintén mondom, nagy kedvet érzek magamban a tanítóságra. A kolostor szűk falaiból hiányzik az élet, a küzdés, szóval mindaz, ami lelkesedést visz az emberi lélekbe.

— Látszik, hogy még fiatalember. Ám ne feledje, hogy mindenki sorsának a kovácsa. Csengődön sem talál sok olyan dolgot, amely lobogást visz majd az ön lelkébe.

— Emberek lakják, zöld erdő környékezi. Kakuk szavától visszhangzik határa, berkeiben fülemüle csattog. És az útja, mezeje: virágoktól színes. Vadrózsák köszöntik az embert. Mintha király volna, míg közöttük jár.

Liviával alig volt időm pár szót váltani. Pedig vele szerettem volna legjobban elbeszélgetni. De az utóbbiakat úgyis neki mondtam.

XIII.

Pár hét múlva elfoglaltam a csengődi tanítói állomást. Az iskolaház a patak partján állt, közel az országúthoz. Nem is volt talán egészen ház, csak jobbfajta viskó. Egy szoba és egy konyha állt a rendelkezésemre, a konyha után következett az iskolaszoba. Valamikor istálló volt. Ebbeli mi-voltát jelezték azok a salétromszerű kiütések a falán, amelyek időről-időre nagy foltok alakjában jelentek meg. Hagyján, ez még csak megjárta volna. Vigasztalódtam, hiszen majd észreveszi, hogy már nem istállónak, hanem az iskolának a fala. De sokáig hiába vártam. Nagyon alacsony is volt. A mestergerendába beütöttem a fejemet. Ezt is úgy fogtam föl, hogy legalább el nem bízakodom s megtanulok hajolni.

Az udvarom és a kertem azonban nagy volt. De nem volt rajta egy árva fa, egy kis orgona-bokor sem. Kerítés még kevésbbé. Házam táját

csak a gyom verte föl, s így igazi elhagyatott lak volt. Elsőbb ennek a rendbehozatalához fogtam. Szereztem baltát, fűrész, fúrót, kalapácsot, ásót, kapát. Eleinte nem igen tudtam velök bánni, de a szükség mindenre megtanítja az embert. Mester is voltam, mesterember is. Nagy céljaim voltak, kicsiny eszközeim.

Az öreg bíró jóindulattal és szeretettel támogatott mindenben. Szerzett egy ügyes asszonyt, aki takarított, mosott rám, a kovácsnál pedig kieszközölte, hogy főzzenek a számomra. A kovács a szomszédom volt. Szerettem volna, ha távolabb esik tőlem, mert füstjével sokszor elárasztotta az udvaromat. A kovácsfüst pedig a legkevésbé sem kellemes. De ezen már nem lehetett segíteni. A szívességért megszoktam a füstöt.

Annyira vittem a szorgalmammal, hogy nemsokára tisztességes keritésem lett. Már is szebben festett a portám. A falusiak megállottak mellette és úgy nézték. Tetszett nekik, amit csináltam. Sokat dolgoztam és el-elfáradtam nap-nap után. Hanem aztán aludtam is reá, olyan jóízűen, hogy a király is megirigyelhette volna. Kihólyagosodott a tenyerem, mintha szegény napszámos lettem volna. De végre is: nem voltam más. Küzködő, szegény napszámos, aki a letiport hazának szolgál.

Szegény hazám, mi voltál te akkor! Láncra vert rab, kifosztott koldus, akit szívtelen idegnek kényük-kedvük szerint rángattak ide s tova. De amint reméltem, hogy kicsi portám föl fog vidulni, meg fog szépülni: hittem a te föltámadásodban is. Hiszen te néked örökké élned kell, hazám!

A házam eresze alján egy fecske-pár telepedett meg. Vidám dallal köszöntöttek. Honnan jöttek, volt-e már fészük valahol? Az ég tudta azt. Tán épp oly fiatalok voltak, mint én s készültek az első fészek megrakásához. Szeretettel néztem feléjük, biztatóan: csak fészkeljete! Megértették szívességemet, hozzáfogtak a munkához. Most már együtt dolgoztunk. Vetélkedtünk egymással: ki kel korábban, ki viszi többre! Ők vitték, ők ketten voltak, én csak magam. Az ő kis palotájuk hamarabb készült el; puha tollal kibélelve: családi fészek lett belőle, nem mint az enyém. Nem irigyeltem boldogságukat, amelyet édes dalokban zengtek el; örültem rajta s hittem az én időmnek az eljöveteleiben is.

Vasárnaponként templomba mentem a szomszéd N.-be. Az egész falu velem tartott. Csengődnek nem volt temploma, filiáléja volt N.-nek. A templomban ott volt mindig Livia is. A nők részén ült, az első padban. Én a férfiak

oldalán ültem szintén az első padban. Üres volt, oda nem igen telepedtek le a jó falusiak. Azt az „urak“ számára tartották fenn. A hátam mögött ült a bíró s a községek tekintélyesebbjei. Előbb volt a prédikáció, aztán a mise. Az öreg pap, mint az életben, a szószéken is: korlátolt ember volt. A beszédje laposan, unalmasan hangzott, igazi erkölcsi prédikáció volt. A vénasszonyok aludtak, az ifjabbak ásítottak — azt hiszem, nem sokan épültek ott. De nem is volt min épülni. A beszéd után következett a szent mise. Az alatt már megmozdult a szívem, amint fülhangzott a hívők együttes éneke. Az egyszerű hangok áhitatot loptak a lelkembe. Úgy képzeltem néha, hogy imám a tömjénfüstjével száll a magasságok felé. A szívem szent érzéssel telt meg.

A mise után mindig olyképpen intéztem a kijöveletemet, hogy találkozzam Liviával. Elkísértem egész a kapujokig. Be kár, hogy az az út olyan rövid volt, alig tudtunk valamit beszélni. A rózsák még mindig oly szépen mosolyogtak át a kerítésen, de Livia többé nem szakított belőlük és nem adott. Hogy szerettem volna, ha csak egyszer is teszi!

Liviától elválva meglátogattam a n . . . i kántortanítót, a kollégámat és szomszédomat.

Szívesen fogadott s ott fogott mindjárt ebédre. Egyszerű ember volt, a felesége is olyan. Örültem neki, csak az szomorított el kissé, hogy idegenül beszélte a magyar nyelvet, erős tótos kiejtéssel. Szinte belefáradt. A csengődi bíró különben beszélt magyarul, mint ő.

— Tudja, barátocskám, nem beszélhetünk itt magyarul, nincs izz kivel beszilni. Csak tótosan diskurálunk, a plébános úr is azt szereti.

Az asszony valamivel jobban beszélt. Gyerük is volt már kettő, két fiú. Azok még egy szót sem tudtak magyarul. Kértem a kollégámat, hogy tanítsák őket, hisz ez a műveltség nyelve Magyarországon. Az asszony szinte sűgva mondta:

— Nem szereti a plébános úr.

— A plébános úr öreg ember. — szóltam, — ő még a régi szokásoknak hódol. Nem úgy van már, mint volt régen.

— Azt mondják, — szólt a kántor, — hogy most már a német nyelv lesz az uralkodó nyelv itt Magyarországon.

Szinte megdöbbsentem.

— Itt Magyarországon?

— Azt is a plébános úr mondta.

— Ah, a plébános úr gondolhat ilyet, mondhat is. De téved. Nem úgy lesz az, kolléga uram!

Magyarország csak alszik, mint az a bibliai leányzó, de nem halt meg. Föl fog ébredni és akkor irgalmatlanul elsöpri az ellenségeit.

Koccintottunk:

— Az Isten támaszsa föl szegény Magyarországot minél előbb! Emelje olyan magasra, ahová el nem ér ellenségeinek keze sohasem.

A hangom csengett, a szemem ragyogott. Kollégám megszerette bennem az igaz férfit.

Osszemelegedtünk. Nekem jól esett elbeszélgetnem valakivel. A kántort különben Talló Lászlónak hívták. Amint a neve is mutatja, magyar familiából származott. Hajlítható embernek látszott, aminek örültem, azt gondolván, majd lesz belőle még másmilyen ember is. Ki fogom emelni a közöny homokjából, ha az ég engedi.

Már a hazamenetelre gondoltam, szinte készülődni is kezdtem, egyszerre csak nyílik az ajtó s Livia lépett be rajta. A szívem boldog dobogásban tört ki.

Kerestem az alkalmat, hogy minél előbb szólhassak vele, s ime, a véletlen megadta. A kántorék megsejtették vágyunkat, nem akadályoztak benne. Édesen folyt a szó Livai ajkain, mint az erdei csermely szava, amely virágos partok közt csobog tovább. Óh, hogy szerettem volna hallgatni, min-

dig, mindegyre hallgatni ezt a bűbájos zenét. Kérdezte, hogy mit csinálók Csengődön?

— Egy virágos udvarról álmodozom, amelyben piros, fehér rózsák hajtják le fejüket a kerítésre.

Merész ponthoz értünk a felelettel. Meg kellett állnunk, mert nem lehetett tovább menni. Úgy éreztem, hogy meg kellett volna a Livia szép kezét fognom, szemébe néznem. Édes Istenem! Ilyen szegény tanító, akinek még semmije sincs és akit talán nem is szeret ez a kedves leány?! . . . De szeret! . . . Hiszen csupa érdeklődés minden szava, tekintete.

Kételkedve vergődött a szívem. Mégis a reménység boldog érzete nyomta le a mérleget odabenn.

Elváltunk. A fejem szokatlan mámorban úszott. Mintha részeg lettem volna. Nem, részeg sohasem voltam. Csak álmodtam ébren, csak szerettem valakit, végtelenül, kimondhatatlanul. Vele szerettem volna lenni mindig, rá gondoltam mindig, szavát hallottam egyre, arcát láttam egyre.

Szerelmes voltam. Olyan voltam, mint az a fa, amely első virágait hozza meg. Szerelem és virág! Azt hiszem, az Isten mindakettőt egy pillanatban együtt teremtetete! Vagy a szerelemből

lett a virág, vagy a virágból nőtt a szerelem? Ki tudná azt megmondani! Akkor se tudtam — fiatalon, ma sem tudom öregen. De minek is tudni az ilyesmit. A fő, hogy érezzük. Bár érezném máig is! Hanem a szerelem is lehullatja szirmait . . .

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XIV.

A csengődi iskolaházat lassan rendbehoztam. Kerítés, virágos kert, puha gyep, fehér falak . . . Már csak egy szelid, jóságos asszony hiányzott onnan, aki lelket, életet vigyen a néma falak közé.

Elmult a nyár, tervnél többre nem vittem az ügyemet még mindig.

A ködös, esős idők beköszöntével megnyílt az iskola is. A kisbíró házról-házra járva hirdette a faluban: Akinek arravaló gyermeke, fia, leánya van, holnap küldje el az iskolába!

A gyerekek jöttek is. Ujdonság volt az iskola, mindjárt az első napon közel negyvenen jöttek össze. Másnap, harmadnap fölszaporodott ez a szám mintegy ötvenre. Abban az esztendőben oszt nem is voltak többen.

A gyerekek közül egy sem tudott írni vagy olvasni. Valamennyien az első osztályba jártak. Az első napokon ismerkedtünk. Járatlan voltam

a tanításban, ők pedig nem igen izlelték még az iskolai életet.

Botorkáltunk, de lassan megszoktuk a dolgot mind a két részről. A gyerekeknek kedves helylyé iparkodtam varázsolni az iskolát, amit énekkel, mesével el is értem. Eleinte nem is tettünk egyebet. Nem volt még írószerszámja, könyve a gyerekeknek, lassan szerezték csak be, mondhatom. A lúdtollakat magam csináltam nekik.

Az írvaolvasás módszerét még akkor nem ismertem, sillabizáltunk. Bizony az vesződéses mesterség volt. Utáltam. Év végéig mégis annyira vittem, hogy két csoportot, mintegy két osztályt alkottam a gyerekekből: a haladókat és a maradékat. Az utóbbiak a gyengébbek voltak.

Az iskola épülete, mint már említettem, kissé kezdetleges állapotban volt. A tanterem — egykor istálló, — szűk, alacsony helyiség, zord; sötét ablakai szomorúan pislogtak. A levegő büzös volt benne, nem győztem szellőztetni. A sok beszéd, az egészségtelen párolgású levegőben, nagyon kimerített. Tavasz felé úgy éreztem, hogy a mellem fáj.

Azért is törekedtem magamon segíteni. Amint beköszöntött a jó idő, kivittem a gyermekeket az udvarra és ott tanultunk. Az Isten

szabad ege alatt, mintha közelebb is lettünk volna hozzá. A gyermekeim ezt nagyon szerették. Délelőtt tanultunk, délután dolgozgattunk a kertben. Tanítottam a gyerekeket, hogy a föld jó és hálás, mindnyájunknak gondozó anyja. Szeretnünk kell a földet, ápolnunk, kapálnunk, hisz eltart bennünket. Ez is tanítás.

Gyümölcsfákkal ültettem tele a kertemet. Körte, szilva, alma magvait hintettem el benne s figyelmeztettem a növényeket, hogy majd lassanként kibujnak a földből a kis fák. Milyen gyönyörűség lesz az, ha a kis magból majdan nagy fa sarjad.

Itt-ott kaptam, szereztem kicsi csemete-fákat, azokat kora tavasszal el is ültettem már. A szomszéd n . . . i kántor is megajándékozott néhány nyal. Elhatároztam, hogy gyümölcsöst fogok csinálni a kertemből. Egyrészt a magam gyönyörűségére és hasznára, másrészt, hogy megszerettessem a falubeliekkel a fát. Az áldott, árnyat, enyhét adó fát, kivált a gyümölcstermőt.

Csengőd környéke erdős, hegyes, völgyes tájával gyönyörködtetett. De maga a falu, csodaképpen, egy kopár terület volt. A kicsi házakat nem szegélyezte kert, az utca fátlanul, szomorúan nézte az átutazó embert. Olyan kietlenek azok a falvak, amelyekben nincsen fa.

Ezeket látva, életem egyik legfontosabb kötelességévé tettem, hogy megszépítem ezt a falut. Megszerettetem az emberekkel a fát, ezt a hűséges és hasznos barátjukat. Nemes lélek, aki szereti a suttogó lombot. Ezért vittem ki a kertbe a gyerekeket, lássák buzgóságomat. Tanulják meg a módját, hogyan kell ültetni, ápolni, nevelni a gyenge csemetét, hogy fa legyen belőle.

Nem írom tovább. Aki akarja látni, mennyire vittem: menjen el Csengődre! A zöld lombok közül csak itt-ott csillan ki egy barna, szalmás házfedél. Az utcán illedelmes sorban terebélyes fák, melyik körte, alma, melyik szilva, barack vagy szederfa. Ha jó esztendőt ad az Isten: alá kell támasztani az ágakat, annyi rajtok a gyümölcs. A szilvából lekvárt főznek, az almát eladják, a szederből, a körtéből, a barackból pálinkát főznek. Jövedelmi forrásuk, szerető, kenyérkereső családtagjuk lett a csengődieknek a gyümölcsfa.

Ebbeli hasznos munkámat, mindjárt annak a kezdetén, csak az öreg bíró méltányolta igazán. Ő megsejtette, mit ér az én misszióm! Támogatott: szavával, tekintélyével, sőt a pénzével is. Csemetefákat vásárolt a község számára. Nem érte meg a gyümölcsüket, idő előtt a sírba költözött.

A falusiakat egy tavaszi napon a sirja köré gyűjtöttem. Beszédet intéztem hozzájuk, méltatva becsületes gondolkozását, nemes tetteit és szeretetét földijeit iránt. Aztán rámutattam egy fiatal fára, amelyet a derék férfi sírjára ültettem, az egyszerű fejfa mellé. Életerős, dús hársfa-csemete volt az elültetett fa. Megfogamodott már és eresztetni kezdte lombjait. Megszállt a poétikus hangulat s ezt mondtam végezetül az egyszerű emberek előtt, akik levett kalappal álltak körül a sirhalmot:

— Nőjj, fa, nőjj nagyra! Áraszd szerte árnyas lombjaidat s őrizd, vigyázd siri álmát annak, aki hosszú, érdemes pálya után nyugszik ott lenn! Ha zúgatna zord vihar, állj ellen, légy csendes, mint amilyen volt az alatt nyugvó életében! Te bölcsen csak szelid dalt susogj! Szelidet, méltót ő hozzá, hogy észrevétlenül lopózkodjék azok szívébe, akik itt járnak a csendes temetőben, vagy a tájékán. Tanítsd őket egymás iránt való tiszteletre, községük és hazájuk forró és igaz szeretetére! Nőjj, fa, nőjj nagyra!

Magas dombon állt a temető. A tavaszi szél a község virágzó fáinak hozta felénk bódító illatát. Az emberek mély csendben hallgatták beszédemet. A lelkeket érintették a szavaim.

Harminc és néhány esztendő múlt el azóta.

Azt a fát már évek óta nem láttam. Azóta, hogy elhagytam Csengődöt. Bizonyosan terjeszkedik szépen a kicsiny temetőben. Túlél mindnyájunkat, túléli emlékezetünket is. A kicsi mécesre ki emlékezne még akkor is, amikor már megszűnt világítani. Nem fáj nekem ez, csak ti őrizétek meg fiúi szeretettel emlékemet, fiaim! Nem értem, magatokért.

Amely gyermek hálásan őrzi szívében szülői emlékezetét, az okvetetlenül jó szív. S akinek szíve jó: a legnagyobb emberi kincset hordja magában.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

XV.

Egy alkalommal a n . . . i erdő alatt, egészen véletlenül találkoztam Liviával. Egyszerű szalmakalap volt a fején: habos-kék ruháját lebegtette a májusi szellő. Az arca piros volt, mint a rózsa, a szeme ragyogott, mint a csillag. Kezében vadvirágot vitt.

— Hogy van, Livia? Oly rég nem láttam.

— Köszönöm, — felelt a leány, — megvagyok. A tavasz édes, a virágok szépek. De tudja-e, hogy nem lesz mindig tavasz!

— Igaza van, — szóltam sóhajtván, — a tavasz elmúlik. Aztán jön a nyár, az ősz, a tél. A sír. De minek erről tavaszkor beszélni annak, aki fiatal!

— Néha olyan szomorú vagyok.

— Én is, — mondtam nagy örömmel.

— Ön is! Ha én férfi volnék, sohasem szomorkodnék. A férfi: úr, tehet, amit akar. A

leány: semmi, legföljebb báb, eszköz az erősek kezében.

Ily elégedetlen hangon még sohasem beszélt a jó Livia. Mérhetetlen lehetett a keserősége, hogy így tört ki a szíve belsejéből. Az erdő alatt nem járt senki, egyedül voltunk. A távolban bátorító rigófütty zengett. Megfogtam a leány gyöngye kis kezét és így szóltam hozzá:

— Livia, mától fogva legyen az én uram, parancsolóm, királyom! A trónja, amelyet nyujtok, nem lesz bibor, bársony, de többet érő annál: a szeretetem. Szeretem magát ama első naptól fogva, amelyen először találkoztunk. Magáról álmodom, míg művelem kertemet, amíg építem jövőendő terveimet. Szeret-e maga is? Ha szeret: jójjön velem!

Lassabban kezdett lépni a leány, a keze remegett a kezemben. Nézek a szemébe, sír.

— Livia, maga nem szeret! . . . Miért sír?

— Örömben sírok. — Oly ártatlan, őszinte szóval mondta ezt, ahogy még nem hallottam szólni embert. A szívem dobogott, a világ gyönyörben és boldogságban uszott a szemeim előtt.

— Tehát szeret?

— Szeretem.

— Köszönöm, te édes, jó! — De a szó egy-

szerre csak elfogyott az ajkamon; mintha nem lett volna elég forró, hogy méltóan kifejezze szívem kitörését. A csendes úton nem jött senki, átöleltem, magamhoz szorítottam és megcsókoltam — először. S míg a csók tüzeiben összeolvadt a lelkünk, ösztönszerű szavakat suttogtam.

— Az örömöm leszel, a boldogságom, az ott-honom. Érted fogok dolgozni, küzdeni, te szép, te jó! Van egy pár fecském a házfedelem alatt, akik végtelen szeretettel csüggenek egymáson. Úgy fogjuk szeretni egymást mi is! Liviám, mindenem! Ugy-e, úgy?

A fák suttogva hajoltak egymáshoz, az erdő egy pillanatra elesendenedett. Aztán ujjongó dalban törtek ki a madarak, a nap rőt sugaraival fénybe vonta a földet s a szél, virágok illatát hozva, suhant át füleink mellett. Kezünket fogva haladtunk tovább az est felé siető nap fényében, mint király s királyné a tündérmesékben.

Még abban az esztendőben pár lett belőlünk.

XVI.

A fizetésem, amire megházasodtam, ez volt: a községtől 130 forint, minden gyermek után egy véka gabona. A gazda buzát, a zsellér rozsot adott. Volt azonkívül hat hold földem, sajna, nem prima föld, hanem egy része olyan is, amelyikről még ki kellett irtani a bozótot, a fás gazt. A harangozás is a kötelességeim közé tartozott, ezért tíz véka rozs volt az évi honorációm. A harangozás nem valami úri foglalkozás. A csengődiek mégis úgy fogták föl, hogy az valami felsőbb munka, hisz egyenesen az Istennek szól, az ő dicséretére. Úgy vettem én is.

Néha, jól el-elfáradva a napi munkában, alkonyat után odasétáltam az öreg harangláb alá. A vén harang, amelyet a magyarok pátrónájának, a szent Szűznek tiszteletére szenteltek, csüggesztve nyelvét, szeliden nézett rám. Meghúztam a kötelet, megkondúlt s mintha csak ne-

kem szólt volna. Édes-bús zengése volt a szavának, olvadva, lágyan szállt a levegőben a falu felett s tovább hullámozva: ott halt el az erdők sötétlő sűrűjében. Szavára elesendesült a falu, megállt a munka levette kalapját öreg és kicsiny. Néha úgy elmerültem a kongatásban, hogy elfeledve mindent, csak a harangot hallottam. Csak kongattam és ő szólt nagy bölcsen: Bim, bam! Este van, pihenjete, álmodjatok, emberek!

Úri hintó robogott el port kavarva melletttem. Valamely uraság a szomszéd faluból vágta-tott kevélyen haza a tüzes paripákon. Rám néztek; tán szánták is sorsomat, hogy úri gúnyában én vagyok a harangozó. Hát szegény a tanító élete, akkor tán még szegényebb is volt, mint most, — s még sem voltam sajnálatraméltó. Boldog ember voltam ám, kongatva az öreg harangot: Bim, bam! Bim, bam! Olyan szépen szólt az a harang. Annyi bölcseséget lopott a szívembe.

Nincs olyan munkája az Istennek, ami szegyen volna.

Jegyző is voltam, nótáriusa a jó csengődieknek. Az is szép munka volt, szépen megfért az az ilyen kis faluban a tanítói foglalkozás mellett. Hozott is valamit a konyhára; tekintélyt is adott a tanítói állás erősítésére. Különösen annak, aki az utóbbinak néha nem tudot elegendő fényt

(vagyis tiszteletet) szerezni. Kár is volt azt elválasztani egymástól. Jól megfértek az ilyen kis-községekben.

Abban a szerencsétlen időben sok mindenfélével zaklatták a szegény magyar föld népét. Jöttek a képtelennél képtelenebb végzések, írások, új adónemek, szekaturák. A jó Isten tudná mind elszámolni most már. Tőlem kértek tanácsot az emberek, akik már torkig voltak a cseh beamterek ravaszkodásával. Német nyelvű szentenciák! Biz én magam sem értettem: mit jelentenek.

A sors sok mindenféltre kényszeríti az embert. Rászorított engem is a német nyelv megtanulására. Annyi járatosságot szereztem benne legalább, hogy megértettem a német végzéseket. Istenem, mily harag háborgott ilyenkor a szívemben! Annál jobban, annál buzgóbban hintettem a magyar-szeretet magvát az én kicsi falum népében.

Az emberek megszokták, hogy ügyes-bajos dolgaikkal hozzám forduljanak. Házam kapuja nyitva állt mindenkinek. Ez a bizalom nevelte öntudatomat s újabb és újabb jótettek véghezvitelére serkentett. Boldog voltam, hogy egy falu népének én irányítottam a lelkét a nemes élet-cél felé. Ifjonti álmom így kezdett teljesedésbe menni!

XVII.

Egy délután, — fürgeteges téli vihar dühöngött kinn, — kopogtattak az ajtónkon. A feleségemmel ültünk a szobában és beszélgettünk. Kicsi lányunk a bölesőben aludt, gyönyörködtünk benne.

— Szabad, — szóltam a kopogtatónak.

Egy tagbaszakadt, torzonborz külsejű ember lépett be. Látszott rajta, hogy a fagyos szél kímarta az arcát s átjárta nem egészen téliszövetű ruháját.

— Dicsértessék a Jézus! Könyörgöm alásan, szegény átutazó ember vagyok, nem bírom már tovább a hideget és az éhséget. Bejöttem a tanító úrhoz.

— Jól tette, — mondtam szívesen s iparkodtam elrejtetni meglepetésemet és szánalmamat a szegény ember sorsa fölött. — Tessék leülni,

amink van, abból adunk szíves-örömet. Isten hozta! — És nyujtottam feléje a kezemet.

Hálásan tekintett rám a jövevény s leült. Figyelmesen tekintettem az arcába, tán észre is vette, hogy kutatom, ösmergettem. Erre ő is azt teszi.

Nézem, nézem . . . Hangosan elkiáltom magamat:

— Szokol Andris, Isten hozott! Nem ismeresz meg?!

— Az Isten áldjon meg, Józsi! Hát hozzád tévedtem be? — Azzal egymás nyakába borultunk. A feleségem még mindig nem tudta, hogy miért ölelkeziünk. Hozzá fordultam és bemutatam neki a szegényes külsejű embert.

— Szokol Andris, osztálytársam, gyermekkori barátom. Együtt harcoltunk az osztrák ellen. Ő az az Andris, akit a szülei nem akartak engedni velünk, s aki egy óra múlva utánunk szökött.

A feleségem szeretettel fogadta bujdosó barátom kezét, s szinte megkönnyebbülve sóhajtott föl. Az arca hirtelen kiderült, szíves és nyájas lett az ismerős idegenhez.

— Bocsánatot kérek, asszonyom, most már elmondhatom igazi mivoltomat. Bujdosom. Álnév

alatt ispán voltam egy uradalomban eddig. Egész jól ment a sorom, de fölismertek. Menekülnöm kellett télviz idején, az első éjszakán. Az az uraság, akinél voltam, hitvány magyargyűlölő nép-ség. Azt gondoltam, bizonyosságban lehetek náluk addig, amíg jóra nem fordul a szegény haza sorsa. De úgy látszik, mi már meg sem érjük azt!

— Meg fogjuk érni, — vigasztalta a szomorú embert a feleségem. — Az igazság: örök. A magyar nemzet szabadsága: az igazság!

Az én csüggedő lelkemet is megkapta ez a mondas. Szokol Andris szintén meglepődött.

— Oh, milyen kiesi ház ez kívülről! Nem mutat semmit. Belülről pedig olyan nagy és olyan szép. Gratulálok a boldogságodhoz, Józsi, — végezte szavait felém fordulva. A szemeim láttam, hogy igazán örül.

— Kivánom, hogy te is megtaláld a tiedet minél előbb! — feleltem a bujdosó barátoknak.

Bort tettem az asztalra, a feleségem kisietett a konyhára, hogy a vacsoránkat készítse el. Kiesi leányunk aludt, mi meg beszélgetni kezdtünk. Csak úgy tolult a szó az ajkunkra. Én elmondtam az én életem történetét, ő meg a magáét. Világos alul szökött meg. Haragudott Görgeyre, amiért nem engedte, hogy inkább meghaljanak a csatában, egy utolsó hősi harcban, minthogy így ma-

radtak. A lealázott Ausztria kényének martalécai lettiünk, — fakadt ki.

Kint zúgott a vad fergeteg, az Isten haragja. Beesteledett már, világot gyújtottam. Az egyszeri ablakokon meglebbentette a függönyt a betolakodó légáramlás. Az asztal közepén égő gyertya lángját is meglobogtatta egy-egy erős kitörése.

— Látod, ilyen idöket élünk, — elmélkedett az én vendégem. — Még az időjárás sem természetes. Fölfordult a világ. S ilyen, kutyának sem való időben, nincs meleg szobám, ruhám, senkim. Az életem, szabadságom: egy pillanatnyi buborék. Elfújhatja akármely órában az első zsandár, aki rám teszi a kezét. S hogyné tenné, hisz jutalmat is kap érte.

— Szüleiddel hogy vagy?

— Sehogy. Kitagadtak, megvetettek. A pánszláv törekvések apostolai, a hazájuk ellenségei. Azt sem tudják: merre járok. Eszközei lettek a világ legnyomorultabb népségének, azoknak, akik népet, szabadságot tipornak.

A kis lányunk fölébredt s gyügyögő hangja fölbeszakította Szokol keserü szavait. Lehajoltam hozzá s szívemből kívántam neki, hogy mire megnő: szabad hazának, szabad gyermeke legyen. Az Isten meghallgatta kérésemet.

Barátom néhány napot nálam töltött. Jól

érezte magát, de a bujdosó ember nyugtalansága csakhamar elűzte.

A szomszéd uradalom cseh jágerja volt nálam, amíg ő is ott időzött. Gyanus szemmel nézte a bús Szokolt. Hivatalos ügyben jött hozzám, mint a jegyzőhöz. Hogy a „gutgezint“ érzelmű embert félrevezessem, illetve gyanuját eloszlassam, azt feleltem kérdezősködésére, hogy az öcsém.

Csodálatos. Vagyis csodálatos hitványság: harmadnapra csendőrök, (akkor még zsandárok) házkutatást tartottak nálam. A vége, hogy engem is magukkal vittek. Egy hónapig csukva tartottak s csak a n . . . i plébános kérésére és jótállására bocsájtottak szabadon.

Feleségem kétségbeesve majd kisírta a szemét. Belebetegedett a szomorúságba. Mire hazajöttem, betegápoló lettem. Nagynehezen tudtam csak egészséghez juttatni.

A csengődiek fölháborodva tárgyalták az elfogatásomat. Olyan volt a hangulat, hogy attól kellett félnem: valami meggondolatlanságot követnek el.

Agyon akarták ütni a jágert.

— Az a hitvány ember tette azt. Agyonverjük. Az jelentette föl a mester urat.

— Sohse bántsák a szegény jágert. Az olyan

ember úgyis a szívében hordja a legnagyobb emberi büntetést: a nyomorultságot. Megjön az ő sora is, a mienk is! Ne szerezzenek maguknak semmi bajt — miattam!

Szép szóval beláttattam velük, hogy a nyugodt igazsággal többre mehetünk, mint a heves haraggal.

Eddigi szabad működésem ez időtől fogva némileg megnehezült. A becirkerek kitüntető gondozásukkal nagyon is kiemelték a környék tanítói közül. A plébánosra ráparancsoltak, hogy tiltson el mindennemű magyarizálástól, s ahelyett tanítsam a német nyelvet, az összhaza hivatalos nyelvét. Azonkívül egy esztendő leforgása alatt tanítói oklevelet szerezzek valamely preperendiában, mert „holmi tudatlan embereket“ a magas kormány nem tűrhet meg a fontos tanítói állomásokon.

A plébános beleült a rozoga bárkájába, amely a hintó nevezetét viselte és átjött hozzám a csengődi iskolába. Az iskolában beleütötte a fejét a mestergerendába, mert túlságosan magasra emelte. Ez a kellemetlen incidens kissé elvette a jókedvét s ennek köszönhettem tán azt, hogy túlságosan szigorú volt hozzám. Azt hiszem azonban: az is, hogy a felém nyújtott kezét én soha meg nem csókoltam, csak barátságosan meg-

szorítottam. Holott a környék sok tanítója bizony alázatos tisztelettel ajakával illette.

Nem hencegésből tagadtam meg a kézesókot. Nem tartottam magam nagy úrnak sem; tudtam jól, milyen szerény állást töltök be. De izléstelen, megalázó tettnek tekintettem a kézesókot. Méltatlannak a magyar ember lelkéhez. Cselekedeteimet eredményükben olyanoknak láttam, mint a papnak tetteit. Isten, haza és az ember szeretetére tanítottam én is a népet. S minden hivalkodás nélkül: a munkámat jobbnak, jobban teljesítettnek tartottam, mint az övét, akinek élete, szívtelensége nem egyszer megbotránkozás tárgya volt a nép között.

— Lássa, amice, ön nekem nagyon sok gondot és kellemetlenséget szerez, — mondotta a szigoru iskolai elnök és igazgató úr. — Az ördög vigye azt a sok magyarizálást, hisz ezek tótok és sohasem lesz szüükségük a magyar nyelvre. Ha katonának viszik, ott úgylis németül tanulnak, hát tanítsa úgy! Az életnek kell tanítani, nem hiú ábrándok után futni. Itt az írás, amice, amelyet egyenesen maga a nagyságos főtanfelügyelő: Haas Mihály úr írt alá, aki a császárnak igen kedves embere. Önnek e szerint egy év alatt képesítőt kell szereznie! Különben elveszti az állását.

Úgy éreztem, hogy ez a rövidlátó, kisszívi ember meg akar alázni. Türelmesen hallgattam végig a szavait, bár lángolt bennem az indulat.

— Főtisztelendő plébános úr, a parancsát annyiban teljesítem, hogy az oklevelet a kitűzött időig megszerzem. Tanítani azonban tovább is csak úgy fogok, mint eddig. Én németül sohasem oktathatok. S ne felejtse el, hogy bár ez az iskola istálló volt valamikor, én már fölszenteltem a tanítás műzsáinak. Azóta Istent és hazát káromló szó itt el nem hangzott. Az én ajkamról nem is fog soha, sem itt, sem másutt.

— Micsoda beszéd ez, amice, — fortyant föl a pap, — csak nem nekem szól ez a világos célzás? Miféle istenkáromlásról beszél?

— Aki a megalázott hazát így megtiporja, az Istent káromolja.

— No, amice, ne szerezzen maga oklevelet! Út alá is, út föl is! Elmehet!

Azzal otthagytott és kiment. A bárkában vitette magát haza. Porzott nyomában az országút. Én utána néztem. A szívemet majd szétszakította a keserűség és a bánat. Elbocsájtottak, mint az engedetlen cselédet. Kidobtak.

A feleségem mindjárt látta az arcomról, hogy baj esett. Ismerte a papot, ismert engem is. Elmondtam neki, mi történt. Nem szólt sem-

mit. Csak megsimogatta a fejemet, megcsókolt s kért, hogy ne szomorkodjam.

Délután meg lopva átment az anyjához s annak révén kieszközölt számomra bűnbocsánatot a plébánosnál. Nehezen ment, de mégis sikerült végre. Én ugyan nem akartam elfogadni a kegyet, s eltökéltem, hogy minden áron elmegyek Csengődről. De a feleségem nem akart elmenni. Az ő kérésére maradtam. Hűséges, tiszta szíve előtt meghajtottam volna a téremet is.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XVIII.

Az írásaim közt, édes fiaim, találtok majdan egy sárguló öreg papirost, amely a hozzá tapadt emlékezet révén fekete is. Beszélő kortanu. Úgy gubbaszkodik a többi írás között, mintha odavaló sem volna. Az az oklevelem. Szereztem 1856-ban, a Bach-huszárok idejében, Nagyszombat városában. A belseje német szóval vagyon írva, a kétfejű sas pecsétjével ellátva. Akik aláírták, nagy részük a haza ellenségei közül való volt. Tanuságuk szerint elégségesen vizsgáztam és mondhatom: nagy kinomba, megerőltetésembe került ez is. Soha bizonyítványt keservesebben nem szereztek, mint én azt.

Még se vessétek a tűzbe, tartsátok meg szomorú emlékül. Hadd beszéljen hozzátok, hadd tanítson benneteket arra, hogy vigyázzatok a haza szabadságára! Életetek, véretek legyen a hazáé! Dolgozzatok érette, s ne gondoljátok soha, hogy

nincs haza, hogy a haza nem él, s az csak egyesek ábrándjában élő fogalom. Mert ilyen tanításokat is fogtok hallani, bár némulna el minden ajak, amely ilyet hirdet! De tudom, a ti honszerelme-tek erősebb lesz, mint a szikla, ti az én fiaim vagytok és lesztek mindig!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XIX.

Az idő halad, mivel az sohasem áll meg. Sok tervem, álmom megvalósult, sok reményem: csak csalóka égi tünemény maradt. De nincs okom panaszra. Csengőd népe haladt azokban az erényekben, amelyekre tanítottam. És földerült a hazának is: 1867-ben. A sors (vaknak is nevezük, pedig néha csak ő szolgáltatja az igaz igazságot,) kényszerítette az ifjú uralkodót, aki addig nem törődött ősi jogainkkal, alkotmányunkkal, hogy nyujtsa jobbját. Sok vesztett csata, sok bölcs tapasztalás hozta közelebb a királyt az ő nemzetéhez. Mi nagylelkűen és boldogan nyúlunk a fejedelmi jobb után. Óh, annyszor voltunk mi már nagylelkűek! Vagy talán szűkkeblűen megtagadtuk I. Lipótnak óhaját, hogy a szabad király-választó jogunkat adjuk föl! Vagy kiesínyeskedtünk-e, amikor a szatmári békekötést csináltuk, amikor a Pragmatika szankciót kötöttük meg? Mi mindez esetekben, és 1867-ben is

„hű és nemes magyar nemzet“ voltunk. Ha a másik fél is mindig olyan nagylelkűen viselkedik: mivé növekedett volna eddig Magyarország! Közel négyszáz esztendeje azonban már, hogy a multa folyton csak azt a bizonyos fátyolt kell teregetnünk. De most már vége a keserűségnek, kisütött a fényes nap. A király a legszentebb egyezségben olvad össze nemzetével.

Nagyon szép esztendő volt az az 1867. Talán csakugyan hajnalodott már egyszer nekünk is! S Isten tudja, a szívem mindezt nem érezte teljes meggyőződéssel. Az a szív, amely a harcok forrongó levegőjében izmosodott meg, mintha nem lett volna elég erős a teljes hitre! Az eszem mérlegelt, latolt, okoskodott. Hinni akartam. A szívem azonban hallgatott. Melyik a bölcsőbb, melyiknek van igaza: néha nem tudom igazán. Tán más se tudja! Tökéletlen emberi voltunk néha oly szembetűnő.

Sokan voltak az országban, akik örültek, mégis csak nagy dolognak kellett esnie.

Négy gyermekünk volt már akkor: két leány, két fiú. Nőttek; Istennek és embernek tetsző módon neveltem őket. De jött ránk nehéz megpróbáltatás: a feleségem betegsége. Két esztendőt töltött az ágyban, s elvesztette a szemvilágát is aközben.

Szomorúan jártam, keltem, szárnyát vesztette minden életkedvem. A gyerekeknek gondozó édesanyjuk nem volt már. Nem volt, aki mosson, vasaljon, főzzön. Árvák lettünk mindannyian, pedig még élt, szegény. Hány éjszakámat áldoztam föl: de hiába, megmenteni emberi erő nem tudta a jó asszonyt. Hervadt, fonnyadt, mint a virág, amelyet dér üt meg. Egy tavaszi hajnalon, — künn az ébredő fecskék mámorító dala zengett, — kinyitotta nagy fekete szemét, mintha látni akart volna vele még egyszer. Nyujtotta felém lesóványodott, gyenge kezét s halk, tiszta hangon mondta:

— Isten veled! Megyek.

— Hová méssz? — szóltam kétségbeesve. Már nem felelt többé. Keze lehanyatlott, meghalt. Ment oda, ahol örök az élet, ahol nincs gond, fájdalom. Ahol tökéletes minden. Jóságos lelke szállt, fölfelé repült. A fecskék és fülemülék zengése kísérte el utolsó földi útjáról. Hajnalonkint hűnynek ki a csillagok. Ő is csillag volt, kilobbant. Nekem nem maradt megint senkim. Ő az én csillagom volt.

XX.

Nagynevű Eötvösünknek bizonyára sokat kellett engednie fölfogásából, koncepciója nagyságából, míg az 1868. évi népoktatási törvényt megalkotta. Mi rajtunk: felekezeti tanítókon bizony nem sokat segített. A teljes hatalom fölöttünk: tovább is az egyházi hatóságaink kezében maradt. Én azonban így is szívdobogva és nagy örömmel fogadtam e törvény életbeléptetését. Óriási haladás volt a multhoz képest. S miért ne örüljünk a haladásnak, mi, akik a haladás apostolai vagyunk. Magnak néztem, amelyből valamikor terebélyes nagy fa lehet. Én már aligha fogom megérni, meglátni, de hátha meglátják — utódaim.

Bíz én e törvény meghozatala után is csak olyan szegényül maradtam, mint előbb. A község is szegény volt, nem is kívántam tőle többet. Az anyagi javak iránt csekély érzékem volt. Azt

hiszem, ha vagyonos ember is lettem volna valamikor, nem igen tudtam volna bánni a pénzzel. Élnek ilyen emberek köztünk; nem könnyelműek, nincsenek szenvedélyeik, csak a pénz becstét, értékét nem ismerik. A gazdagságban semmiféle gyönyört sem tudnak találni. Én ilyen voltam, fiaim! Legyetek különbek nálam!

De most testvéreitekre térek vissza, akiket ti, sajna, nem is ismertek s akiket én is oly rég nem láttam már.

A két leányt: magához vette a nagyanyjuk. Ő nevelte őket gonddal, maga iránt való szeretettel. Az öreg pap időközben meghalt, egész vagyonát, kitett vagy ötven-hatvanezer forintot, mind a gazdasszonyára hagyta. Az én anyósomra, a gyermekeim nagyanyjára. A két leány nagyúri módon nevelkedett fel s férjhez is mentek már. Az egyik egy gyógyszerésznek; a másik valami uradalmi tisztnek lett a felesége. Jó dolguk lehet, úgy sejtem, mert nem igen keresnek fel. Kéthárom esztendő is elmúlik, mire egy-egy levelüket veszem. Az Isten áldja meg őket! De tudom, hogy szeretik nagyanyjukat, aki sok jót tett velök, s ez megnyugtatja szívemet.

A két fiúból mesterembert neveltem. Az idősebb asztalos, a fiatalabb szabó. Gyöngye tanulók voltak, több hajlandóságot mutattak a

testi, mint a szellemi munkára. Szegény ember voltam, nehezen is bírtam volna az iskoláztatást, még abban az esetben is, ha jól tanultak volna. Mind a kettő szárnyán van már, derék polgárai a hazának, akinek ügyis nagy szüksége van jó iparosokra. Hogy is ne volna, mikor a java ember-erőnk: mind a beamteri pályára tolong, mindenki literátus ember akar lenni s a drága ipari szükségletünket külföldről hozatjuk. Sok pénzünk vándorol ki így, mi meg szegényedünk.

Csodálatos dolog, a fiaim, a két jóra való mesterember, elégedetlen velem. Hogy így, úgy, őket nem veszik úr — számba! Istenem, hisz ez a legegyszerűbb dolog. Uraságról hivatalos diplomát nem kaphat senki. Mindenki olyan úr, amekkorának tartja magát, vagyis a mennyit kiérdemelt ebből a becses titulusból. Kerülik a házamat ők is.

Ha tudnák, mennyi fájdalmat szereznek nekem ezzel, talán még se tennék. Fölkeresnék a beteges öreg tanítót, aki ma is sokat dolgozik még, és ma is csak olyan szegény ember, mint akkor volt, mikor nevelgetni kezdte a szárnyukat. Bizonyosan megszorítanak a kezemet, és mondhatom, nagy boldogságot lopnának a szívembe.

. . . Itt van az ősz. Hidegen fújdogál a

szél, nedves szárnyain ott borong már a tél hidege. A gyümölcsöt betakarítottuk, udvarunkon néhány öl fa, készülünk a hosszú télre. Fűteni kell már a szobát, de néha a meleg szoba sem elég meleg már. A hegyek csúcsain, az egész látóhatáron ködös, ólmos felhők ülnek. Valamikor rájuk se hederítettem, vagy ha meg is néztem, gyönyörködtem bennök. Most: mintha a mellemen ülénének!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXI.

A kertem zöldellett a szebbnél szebb gyümölcsfáktól. Köztük állt méhesem is, amelyből víg muzsikaszóval repkedtek ki apró, de szorgalmas kis cselédek. Zümmögésükkel mintha vigasztalni akartak volna, de hiába, vergődő szívem csak sírt, sírt. Úgy jártam a kertben, a fák alatt, mint akinek már kevés keresnivalója van ott. De a méhek egyre rajzottak a köpiükből s ahogy látták szenvedő arcomat, feddő, de jóságos hangon a fülembe dúdolták:

— Züm, züm, szomorú ember, légy böcs, nyugodj meg az Isten akarátán! Vagy böcsőbb akarsz lenni nála, fölébe akarsz emelkedni. Ő fölébe, aki az egész világ fölött van! A szomorúság, a nagy vígság: egy. Aki a középúton jár, az a böcs.

A tavasszal virágzó, az ősszel gyümölcsöt hozó fák is megnyugvásra tanítottak. Arra okta-

tott a téli halál-lepel: a hó is, mely után megint csak új életre kelt a föld. Hát hiszen meg is nyugodtam lassan, lassan. De az én kis házam rideg lett megint.

Három esztendőt szenvedtem így el. Milyen hosszú idő volt az! . . .

A tanítói egyesületek és gyűlések kezdtek akkor divatba jönni. A közoktatási kormány, úgy látszik, szíven viselte ezeknek a kifejlődését. A mi megyénkben is alakult egy ilyen általános megyei egyesület, amelybe csakhamar beléptem én is.

Egyesületünk első gyűlését H...en tartotta, mert ebben a községben lakott a tanfelügyelőnk. Egy negyedőrai járásra volt a megyei székhelytől. A gyűlésre mintegy ötvenen jöttünk össze. A megjelentek a tanítószág javából valók voltak. Találtam közöttük néhány érdekes és érdemes férfit, akik úgy szónokoltak és oly intelligens megjelenésű úri emberek voltak, hogy szinte büszke lettem tanítói voltomra. Akadt egykettő ezekkel szemben olyan is, akinek sem belseje, sem külseje el nem árulta, hogy hivatása van a tanítói pályára. De ezek, hál'Isten, elveszték a többiek közt.

A tanfelügyelőnk egy tekintélyes külsejű, nemesen gondolkozó férfiú volt. Mint hallottam

róla, a tanítás mesterségéhez nem sokat ért, mert földbirtokos volt. A vagyona azonban (akkortájt sok magyar földbirtok pusztult el elnyomott nemzeti létünk miatt) nem volt meg már. A tönkrement középosztályt, mely különben hazafias érületének kifolyásából pusztult el vagyoni-
lag, hivatalokban kellett elhelyezni. Így jutottak a tanfelügyelői székekbe is bukott földbirtokosok. És nem volt ez igazságtalan eljárás. A haza adósságát róttá le hű fiaival szemben, s leróttá, ahogy tudta. Ezek a földbirtokos tanfelügyelők derék emberek voltak. Tisztelték a tanítókat, nem zaklatták mindenféle csodabogárral, úri embereknek nézték őket. A pedagógiához nem sokat értettek, az igaz, de az eszük járása: a magyar ember természetes észjárása volt. Tisztelet emlékünek, követni valót is hagytak maguk után!

Sohasem fogom elfelejteni azt a tanfelügyelői beszédet, amelyet azon az első tanítói gyűlésen hallottam. Csak úgy duzzadt a hazaszeretettől, az őszinte lelkesedéstől. Ahogy megemlékezett az akkori közoktatási miniszterről: Eötvösről, alkotásairól: az mind lánggra gyújtotta bennünk a lelket. Kicsinyben is követésünkre ajánlotta az ő nagy újító buzgalmát. Menjünk előre mi is, legyünk úttörők. Sok tennivaló vár reánk. Ha segítségünkre lehet: mindenben

segít bennünket, s viszont ő is kéri munkatársait, hogy támogassák, mert nélkülök az ő tanfelügyelői működése: csak pusztá szó.

Megéljeneztük s boldogok voltunk, hogy ilyen vezérünk van.

A gyűlésnek egész lefolyása ilyen szép volt. A szívünket lelkesedéssel töltöttük meg. A közös ebéd délután két órára volt kitűzve. Még egy óránk volt addig, mikor az ülés végződött. Én ezt az időt arra használtam fel, hogy a helybeli tanító kollégám családját néhány barátommal együtt, meglátogattam. A kolléga: Biró Gábor maga vezetett bennünket a kedves iskolai lakba. Neki sokkal szebb lakása volt, mint nekem. Már kívülről is elárulta a gondos asszony kezét, de belülről még inkább.

A szobában a háziasszony fogadott bennünket, fiatal, kedves asszonyka. Szeretetreméltó modora mindjárt meghódított valamennyiünket. Ő mutatott be aztán egy másik, nálánál fiatalabb hölgynek, akiről az első pillanatban észrevettük, hogy a testvére. Úgy is mondta a bemutatásnál:

— Nővérem, Milka.

Magas, karcsu leány volt ez a Milka, gesztenyeszínű haja, kék szeme, okosságot kifejező arca: akaratlanul magára vonta a figyelmet. A

társaság úgy helyezkedett el a szobában, hogy én éppen melléje kerültem. Nem ez volt a szándékom, de örültem, hogy véletlenül így történt. Rendkívül kedves, szellemes szomszédhoz jutottam. Eleinte a gyülelésről beszélt velem, s egy-egy megjegyzése, véleménye igazán elragadott. Az a kiforrott okos lány volt, akit az üres bókok nem elégítenek ki, s aki bizonyos felülemelkedettséggel nem közönségesen szól a világi dolgokról. Az arcán, modorán meglátszott, hogy már közelebb volt a harminchez, mint a húszhoz. Az ilyesmit különben hamar észre lehet venni a leányon. Elmondta, kik a kedves írói, és hogy mennyire szeret olvasni, ha dolgát bevégezte. Jókait nagyon magasztalta és az Eötvös Kart-hauziját nem győzte eléggé dicsérni.

Mélyszívű úri leánynak tűnt fel előttem, anélkül, hogy fitogtatta volna abbeli voltát. A ruhája egyszerű volt s mégis csupa jóizlést és eleganciát árult el. Gyorsan múlt el az idő, míg vele beszéltem, egyszerre csak azt mondták, hogy már megyünk. Sajnáltam, mert szívesen maradtam volna még. Búcsúzni akartunk tőlük, de az asszony azt mondta, hogy nem lehet, hisz ebéd után még egy feketekávéra kell hozzájuk mennünk, s akkor is búcsúzhatunk. Én örömmel elfogadtam a kedves meghívást s alig vártam, hogy

vége legyen már az ebédnek. Holott még meg sem kezdődött.

— A viszontlátásra tehát — mondotta a leány s bájos őszinteséggel, elragadóan ejtette ki ezt.

Az ebéden, ősi magyar szokás szerint, több felköszöntőt mondtak. Az elsőt a tanfelügyelő mondta a királyra.

A legelső magyar ember a király.

Érte minden honfi karja készen áll.

Olyan szokatlan érzés vibrált a szívemben! S nekem, aki ifju lángolással szinte ujongva fogadtam húsz esztendővel előbb, az öreg Szirőy Gáspár házában a forradalom szélsőségeit, valami jóleső, megnyugtató érzést lopott a szívembe a királyhűségnek ez a megnyilatkozása. Ez a magyar! A hazaszeretetben elmegy a legmesszebbre is; ontja véré, szabadságáért az Aranybulla záradéka szerint is kivonja a kardját, de boldog, ha van királya, akit szerethet. Óh, magyar, magyar! Te kiváló, ritka teremtmény az Istennek! Oly kevés nép hasonlatos tehozzád! Csak bálni tudnának veled, csak szeretni tudnának téged, úgy, ahogy te szeretsz!

Ezt gondoltam a királyra mondott tószta hatására. Fellelkedtem a társaságban, tele

volt a szívem fennen szárnyaló gondolattal. Az ebéd, bár hosszú ideig tartott, elég gyorsan múlt el. Asztalt bontott a tanfelügyelőnk, kezét szorított velünk s kezdtünk lassan oszladozni. De engem még az ígéretem kötött, siettem hát annak is eleget tenni. A kolléga házában nyájas melegséggel fogadtak s különös szeretettel néztek rám. Feltűnt mindez nekem. Alig váltott velem néhány mondatot a szép Milka kisasszony, eltűnik s egyszerre csak a szomszéd szobából egy kissé megsárgúlt emlékkönyvet hoz elő. Kinyitja és elébem tart egy kis versikét, hogy olvassam. Nézem, olvasom:

Kis házatok fehér falát
Bú árnyéka sohsem érje,
Benne talált egy elhagyott
Beteg ifjú menedékre.

És így tovább. S alatta a nevem. A tulajdon írásom! Lassan-lassan kigömbölyödött az emlékezetemben egy egész világ, amelyre már csak néhanapján gondoltam. Elöttem állt egyszerre az öreg jegyző, Sziróy Gáspár, a három kicsi lánya, s melegíteni kezdte szívemet irántam való felejthetetlen szeretetük.

— Milka kisasszony! — kiáltottam fel örömben — maga a Sziróy Gáspár leánya?

A leány is, az asszony is boldogan nevettek rám.

— Bizony azok vagyunk.

— Nem tudom, mintha álmodnék, vagy mintha délibáb játszana velem! Óh, kedves és boldog véletlen! Húsz esztendő múlva megadta nekem a sors, hogy viszontláthatom magukat! Miért adnám én ezt most oda!

Megesókoltam örömömben az asszony kezét, a leányét megszorítottam.

— Emlékszik még édes atyánkra? — kérdezte a leány.

— Szabad volna-e rá nem emlékezmem! Még most is hallom a jóságos szava csengését: Ne menjen el öcsém, maradjon nálunk!... Hogyan tartóztatott, mennyi jót tett velem! Nélküle, valószínű, hogy elpusztultam volna. Háborúban olesó az emberélet!

— Sokszor emlegette magát — mondta csendesen az asszony. A szobában egy darabig senki sem szólt. Meg voltunk hatva valamennyien.

— Merre is ment akkor tőlünk? — vette fel megint a szót a leány. — Mintha most is látnám, amint elhagyta házuk kapuját!

Röviden elmondtam nekik, mi mindenem estem át azután. Olyon érdeklődéssel hallgatták

a szavamat, mintha rokonuk, közeli atyafiok lettem volna. Látszott rajtuk, hogy sokszor gondoltak rám és szívesen emlegettek. Kérdéseimre ők is elbeszéltek, hogy atyjuk pár év múlva elme netelem után meghalt s nemsokára anyjuk is. Árván nevelkedtek fel.

Sokáig tartott, míg mindent elmondtunk. Be is esteledett már; kocsim előállt s én elbúcsúztam a kedves emberektől. Indultam haza. Langyos nyári este köszöntött rám, kibukkant a hold, ezüstbe vonta a tájat. Erdők mellett haladtunk el, hosszú árnyékot vetettek a földre a fák. Csendesen aludt az erdő, a mező. A szívem közönyös álmából meg épp akkor ébredt föl. S ha néma volt az éj, ő annál hangosabban vert, mint valami nyugtalan malom. Egy szép, szőke haju, kék szemű leánykát láttam lelki szemeim előtt, aki emlékkönyvet tesz elém, amint búcsúzom házuk tájától, szinte megszakadó szívvel. Tíz éves a leány; ártatlan, tiszta gyermek, mint a ma esett hó. A szemébe nézek, átlátszó az, mint a fényes kristály-forrás. Rám néz s valami meleg sugarat érzek az arcomon, a szívemben. A legönzетlenebb, a legszebb szeretet árad ki azokból a gyermek-szemekből. Ösztönszerűen jött, mint a tavasz, mint a nyári szellő, mint a virágzás.

S találkozom a kifejlődött leánynyal, aki

már a harminc felé közeledik, de üde, szép, fiatal, mintha még nem is volna annyi. Ugyanúgy néz rám, épp úgy elbájol, meg fog lénye varázásával, mint az az ártatlan gyermek. Sőt jobban, erősebben. Boldog, mintha várt és megtalált volna. Hátha azért haladt el csak lánysága felett így az idő suhanó szárnya, mert erre a gyermekkori régi ábrándra várt! Hitt benne törhetetlenül, kitartóan, mint ahogy hiszünk a tavasz eljövetelében.

A kocsi lassan haladt, az erdő hallgatagon nézett rám. Fenn ballagott a fényes hold nesztelen égi útján, csak a szívem vert hangosan. És én ezeket gondolva, végtelenül boldog lettem, felejtve sok fájdalmat, szenvedést. S hittem is mind abban, amit elém tárt a lélek. A hit pedig boldogság és gyönyör.

Az a lány, aki az én gondolatvilágomat egyszerre így megaranyozta, a ti anjátok volt, édes fiaim! Ideálja minden földi asszonynak, a megtestesült jószág, szeretet és szorgalom.

Míg varrja, foltozza ruhátokat, míg gondolozza szobáit, kertjét és az én életemet: a szivete van szebbnél szebb gondolattal. Nem nagyra-vágyó lélek, csak szereti a kiválót, a szépet, az igazat. Ha férfinak születik: gyönyörű eszével mily sokra vihetné volna! Büszkék és boldogok

lehettek, ha öröklői lesztek szép lelki tehetségeinek.

Írjak-e róla többet — nektek! Mire felnővén, olvassátok e soraimat: tán keveselni is fogjátok róla való dicséretemet. Jól lesz úgy. S ha adatott volna nekem Homerosz tolla és leíró ereje, még akkor sem volnék méltó hozzája: a szóval. Ahogyan nevel, tanít, gondoz benneteket, ahogyan építi lelketekben a jövő utait, ahogyan megtagad magától sok örömet és élvezetet: értektek, a Grachusok és Rákócziak anyja jut eszembe.

A téli korai est-szürkületen maga mellé gyűjt benneteket és mesél, mesél. Minő mesék, világszép történetek. Tavasszal, ti is csak úgy kapáljátok a zöldséges és virágágyas földjét, mint ő. A munkát meg kell szeretni. Gyomláltok s míg a haszontalan giz-gaszt, lomot irtjátok a hasznos és szükséges szép palántákért: nem a legvilágosabb tanítás-e arra, hogy ime, a jó és rossz között mi a különbség! És itt is, és ott is mesél, dalol nektek a világ legzengőbb magyar nyelvén. Magyarúl, magyarán mindent. Így lehetséges csak az, hogy e tót-ajku faluban ti még nem tudtok tótul. Jaj, ne is, csak később értsetek rajta, mert akkor az anyanyelvetek nem volna magyar!

Ilyen magyar anyát adj, Uram-Isten, néhány százezret a magyarnak!

Hát írjak-e róla még többet — nektek. Nem írok. Majd szóltok, írtok ti róla, ha eszetekkel meg tudjátok mérni: mit tett veletek!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXII.

Az 1875. év nevezetes időpont életemben. Ebben az esztendőben kellett választanom: jegyző legyek-e, vagy tanító? A jegyzői állást, amelyet addig a tanítóival együtt töltöttem be, külön választották. Körjegyzőség lett három más községgel együtt. Jövedelmezőbb, jobb állás lett a tanítóinál. Szegény ember voltam, akire bizony ráfért volna nagyon a jobb jövedelem. Családom érdekében is törekednem kellett volna utána. De ugyanezen évben a 32. törvénycikket is megalkotta a magyar országgyűlés: a tanítók nyugdíj-intézetét. Választottam, a szívem szerint és a családom jövő érdeke szerint is: tanító maradtam. A jövedelmem megcsappant ugyan, de se baj, gondoltam, az Isten el nem hagy, dolgozni szeretek. A fáim is akkor már nagy fák voltak, a gyümölcsből tisztességes jövedelmem lett. És a méheim se voltak restek, ők is segítettek nekem. A mézükből is szereztem néhány garast.

Azt hiszem, azért még ma is Csengődön volnék, és tán jobban is szerettem volna annak a falunak a temetőjében pihenni egykor. De jött egy nagy elemi csapás ott reánk: az árvíz.

Füledt, párás volt a levegő egész napon át. Forróság gyötört embert, állatot egyaránt. A méhesem előtt álldogáltam délután, ahol feltűnt a méheim szokatlan nyugtalansága. Zúgtak-búgtak, zümmögtek. A méhkasok oldalán mászkáltak, melyek megvastagodva feketéllettek tőlük. Rászálltak a ruhámra, kezemre is. Ingerülten viselkedtek, de még se bántott egy sem. Mélabús zümmögésüket, érthetetlen simúlásukat nem tudtam fölfogni. Kérdeztem őket: „mi bajotok, kis munkatársaim, honnan ez a szokatlan, nyugtalan, hangos beszédetek? Vihar lesz? Azt akarjátok nekem mondani? Jó, jó, köszönöm a jóslást! Lesz egy kis égiháboru? Lesz. Ne féljete! Mert mintha félnétek egy kissé. Vagy nem?“ . . .

Este felé az ég csakugyan beborúlt, s hirtelenül olyan sötét lett, hogy rémület volt rátekinteni. A legsötétebb éjszaka lett már kora este. Alig lehetett látni két-három lépésnyire. Csak néha egy-egy földet megrengető dörgés után gyúlt ki egy-egy vakító villanás, mely bevilágította a tájat. Rémes, kísérteties kép tárult a szem elé. Az emberek rohanva szaladtak haza apró

házaikba. Meggyújtották a szentelt gyertyát és imádkoztak körüle. A barmok is nyugtalanul kapálóztak az istállóban, a tehenek szokatlan sűrű bögéssel felelgettek egymásnak. Megeredt az eső, eleinte nagy cseppekkel hullott, de csakhamar oly sűrűen omlott, hogy a cseppek összefolytak a levegőben. Mintha le akart volna szakadni az ég minden fellege a földre. Soha olyan rémitő zúgást, recsegő menydörgést nem hallottam. A szívem nyugtalanul vert, kivált ti értetek, fiaim, akik már akkor hárman voltatok. Bevittelek beneteket a belsőbb szobába és lefektettelek az ágyba. Piros arcotok nektek is elsápadt és ösztönszerű félemetekben lassan elaludtatok.

Kimentem az eresz alá, de a zápor még mindig nem akart szünni. Csak ömlött, ömlött, mintha a végítélet napja közeledett volna. Az utcákon eleinte csak patakokban zúgott le a víz. Nagy robajjal futott le a patakba, amely csakhamar kiáradt. A dübörgést azok a kövek okozták, amelyeket magával sodort ez a vad áradat.

Nem aludtunk, dehogy jött álom a szemünkre. Anyátok könyezve imádkozott, én szótlanul néztem és vártam: mi lesz tovább. Kint már az egész falu víz alá került. A villám ki-kicsilánó fényénél haragos, hullámozó sárga folyadék hömpölygött végig az utcán. Nem volt már szá-

munkra menedék. Hová mehettem volna a szakadó esőben veletek, a térdig érő vad zuhatagban. A konyha ajtaja elé álltam és csináltam a torlaszt, hogy a víz be ne hatoljon a lakásunkba. Bőrig áztam, de meg sem éreztem, nem fáztam, sőt csurgott rólam a veríték. Éjfél felé járt az idő, végre emberi hangokat hallottam az utcán. De milyen hangok! A kétségbeesett örület hangjai, apák és anyák vitték a gyermekeiket. Hová? Maguk se tudták, csak menekültek.

A házunk falát már az ablakok táján nyaldosta a víz. Ha még néhány centiméterrel nő az ár, az ablakokon folyt volna be. Szerencsére nem nőtt, szünni kezdett a szakadó eső. Egyszerre kétségbeesett arccal jön ki anyátok, hogy már bent a víz. Fölemelte az ágyakat, a bölcst. Pizkis árja haragos bögéssel zúgott át a szobán.

— Istenem, ne hagyj el bennünket! Itt már csak te segítsz! — szoltunk mind a ketten hangosan és akaratlanul.

A kigyózó sárga áradat áttörte alul a vályogfalat és keresztül folyt a szobánkon, mint az utcán. Én vizsgálni kezdtem a házat, nem szakad-e reánk. Szerencse, hogy másutt is be nem lyukadt, legalább az összedőléstől nem kellett tartanom egy időre. De meddig? . . .

Egy örökkévalóságnak tűnt föl az az éj-

szaka. Ti aludtatok, fiaim. Hála Istennek! Virasztottunk puha ágyatok mellett.

Végre apadni kezdett a víz s nagy végre derengett az égboltozat. Virradt. Óh, micsoda megkönnyebbüléssel fogadtam azt a hajnali szürkületet!

Az ég kitisztult, a kelő nap piros sugarai egy szomorú falut világítottak be. A víz már nagyrészt lehuzódott az utcákról, csak helyenkint álltak még a nagy pocsolyák. Itt-ott egész dombok halmozódtak össze az iszapból és a szemétből, másutt meg egész tátongó vízmosások mutatták réteges falukat. Az öreg kőhidat elmosta az ár, az országúton megakadt a közlekedés.

A kertem fűzfavesszős kerítését, amelyet különben magam csináltam, összeszaggatva itt-ott csak darabjaiban találtam. A gyümölcsfáim alatt magasan állt az iszap és a sárgás víz. Szomorúan tekintetem végig a kerten. Sok fám is elpusztult.

— Uramfia, — kiáltottam el magamat egyszerre, — hát a méhesem hová lett? . . . Nézem, keresem, csak az iszapos helye maradt meg s egy-két vastag oszlop: hirmondónak.

— Szegény kis méheim, elpusztultatok. Jaj, hát azért röpködtetek, búgtatok annyit tegnap körülöm! Csak nem sejtettétek gyászsorsotokat? Búcsúztatok volna? Ti kedves, példás állatok!

Így hát már nem hallom többé édes-dalos szavakat? — Keserű fájdalmat éreztem.

— Jó reggelt kívánok, mester úr! — kiált rám az utcáról a szomszéd, a kovács. Szinte fölrezzentem érces szavára. Mintha álomból vert volna föl. Hamar összeszedtem magamat.

— Adjon Isten, szomszéd uram. Hogy töltötte ezt a rettentő éjszakát?

Csak a kezével intett lemondó szomorúsággal. Ránézek. Az erős embernek beesett az arca, s fáradtan egy magányosan maradt karóra támaszkodik. A nedves ruhája rongyosan lóg le a testéről. Vigasztaló szóval közeledek hozzá és nyújtom a kezemet.

— Baj történt? Csak nem? Jó az Isten, szomszéd uram! . . . Szobájukba ment a víz?

— Tessen csak oda nézni, mester úr! — szólt a házára mutatva. Csak akkor láttam meg a házat, amelyet addig a gyümölcsfák takartak el a szemeim elől. Mint a tántorgó részeg ember fején a kalap, úgy billent félre rajta a háztető. Megrogyott a szegény ház, bedőlt. De nemcsak az ő gunyhaja, többekké is úgy járt.

Nagy nyomorba jutott Csengőd. A szegény nép sehogy sem tudta kiheverni az árvíz okozta kárt.

Az én házam is sokáig sinylette a csapást.

Toldottuk-foldottuk, de mindez édes keveset használt neki. Föl kellett volna építeni újra. Folyamodtunk a püspökhöz, a pátronushoz (aki egy idegen nevű és érzelmű gróf volt, azóta már férfira gon magva is szakadt), de mindaketten szegények voltak. Nem adtak semmit. Szegények! Hiszen ha mi is csak olyan szegények lettünk volna, be szép iskolája lett volna Csengődnek!

Nem is tudom hogyan, hogyan nem, egyszerre elhagytam a koldussá lett Csengődöt. Eljöttem ide, ahol most vagyok és ahol nem tudok megszokni. Megbántam már, hogy ezt tettem! A lelkem sokszor visszakivánczik még oda, ahol ifjúságom és férfikorom javát töltöttem el, ahol a susogó fák annyi gyönyört szereztek nekem. Tavasszal a virágjokkal, nyáron madárdalukkal és árnyékukkal, ősszel a gyümölcsükkel. Bizony itt nincs fa. Akiket meg ültettem, még kicsinyek. Beteg, öreges ember jött már ide, nem volt kedve többé, mint régen.

XXIII.

Tavas van megint.

A hó már elolvadt a barna mezőkön. A kék ég mosolyogva néz a viduló földre, a kikeleti szelek egy új, ébredő, közeledő világról zengenek-zúgnak. Csodálatos zúgás, mámorító zene. A fű és a virág kidugja már kicsinyke fejét a rög közül. Tavasz van megint.

Óh, jójj, szép kikelet! Maradj soká, gyönyörködtess mindenkit, aki él és szívja friss levegődet! Jójj, én úgyis megyek. Ma még csak az ágyba, a betegek csendes, szelid ágyába, holnap már a sírba. A fa is, mely már meghozta gyümölcsét évek során át, egyszer csak egy tavasszal nem virul ki többé, kiszárad.

Ne sajnálja senki a száraz vén fát. Volt neki is tavasza, nyara, hozott virágot, gyümölcsöt. Szép volt, fiatal volt, gyönyörködtetett. Mit csi-

nálhatott volna többet! Ami célja és rendeltetése volt: megtette.

Fiaim, mindenkinek van célja és rendeltetése. Nektek is. Tegyétek meg Istennek tetsző módon.

A siromra meg ültessetek egy fát. Egy élő, virágzó, gyümölcsöző fát. Ugy-e megteszitek, fiam?

Meg, meg.

Egy régi filozófus azt mondta: cogito, ergo sum. Én nemcsak gondolkodtam, hanem cselekedtem is. Tehát éltem, voltam. De vajjon nem voltam-e hiú, hogy ezt papirosra is vetettem? . . .

Nem, mert nem azért tettem.

Országos Széchényi Könyvtár

Az író utószava.

A k . . . i temetőben van egy sír. Egy magános fa nőtt ki a dombján, nem is ültette senki. Ez a természet akaratlan hálája: az ő szerény imádója iránt. Az egyszerű kőkeresztben, amit gyászoló özvegye állíttatott a sírra, ez áll: Itt nyugszik H . . . József néptanító. Szül. 1830-ban, meghalt 1885. május 16-án. Béke poraira, Istenének és hazájának élt!

Mert ez a történet nem mese.

Nemzeti Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

